

**ΑΝΔΡΕΑΣ Σ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Ξ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ**

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

**ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ**

Ὁ λαὸς ὁ μὴ μελετῶν καὶ γινώσκων
τὴν Ἱστορίαν τῆς Πατρίδος του δὲν δύναται
νὰ κρίνη ἀσφαλῶς καὶ ὀρθῶς περὶ
τῶν Ἐθνικῶν πραγμάτων.

**ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ
ΕΚ ΤΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩΝ Α. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ
1939**

**ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ
ΕΙΣ ΤΟΥΣ
ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΟΤΗΤΟΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ
ΑΓΩΝΙΣΘΕΝΤΑΣ ΚΑΙ ΑΓΩΝΙΖΟΜΕΝΟΥΣ
Α. Δ.**

www.pentalofo.gr

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος.....	4
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ.....	5
1ον ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ.....	5
2ον ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ.....	5
3ον ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ 1821.....	8
4ον ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821.....	10
5ον ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΚΑΤΑ ΜΟΝΟΥ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ.....	10
ΥΜΝΟΣ.....	13
6ον ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ 1825 ΤΩΝ ΜΕΧΜΕΤ-ΡΕΣΙΤ ΚΙΟΥΤΑΧΗ ΠΑΣΣΑ ΡΟΥΜΕΛΗ ΒΑΛΕΣΗ ΚΑΤΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΚΑΙ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ.....	16
ΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΤΟΛΜΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ.....	19

Πρόλογος

Ἀποφασίσας τὴν συγγραφὴν τῆς παρούσης Ἱστορίας τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος μου δὲν ἀπέβλεψα εἰς οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ εἰς τὰ νὰ μεταδώσω εἰς τοὺς συμπολίτας μου πᾶν ὅ,τι ἐπὶ σειρὰν πολλῶν ἐτῶν διὰ συνεχῶν καὶ ἐπιμόνων προσπαθειῶν συνέλεξα σχετικὸν μὲ τὸ Αἰτωλικὸν καὶ νὰ προσφέρω ἐλάχιστον φόρον θαυμασμοῦ, εὐγνωμοσύνης καὶ τιμῆς εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀφανῶν ἀλλ' ἠρωικῶν ἐκείνων συμπολιτῶν μου, οἵτινες διὰ σκληρῶν ἀγώνων καὶ ὑπερανθρώπων θυσιῶν συνειργάσθησαν εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας καὶ διὰ τῆς ἀπαραμίλλου αὐταπαρνήσεως καὶ ἐθελουσίας των, ἔχοντες μόνον βοηθὸν τὴν πίστιν τῶν πρὸς τὸν Θεὸν τῶν πατέρων μας, ἐθυσίασαντὰ πάντα εἰς τὸν Βωμὸν τῆς Ἐλευθερίας τῆς καὶ συνέγραψαν διὰ τοῦ αἵματός των τὴν μεγαλειώδη ἐκείνην Ἐθνικὴν Ἐποποιίαν τοῦ 1821 ἢ ὁποία συνεκίνησε τοὺς Λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ ἠνάγκασε τὰς Κυβερνήσεις αὐτῆς νὰ ἀναγνωρίσουν ἐπὶ τέλος ὅτι Λαός, ὅστις μάχεται ἀπεγνωσμένως ἐπὶ τόσα ἔτη κατὰ τῶν ἠνωμένων Στρατιῶν τῆς κραταιᾶς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ὑπερτάτου ἀνθρωπίνου ἀγαθοῦ τῆς Ἐλευθερίας δὲν δύναται πλέον νὰ ἐπανέλθῃ ὑπὸ ζυγὸν καὶ νὰ ζῆσῃ ὑπὸ δουλείαν.

Θεωρῶ καθήκον νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τοὺς ἀείμνηστους συμπολίτας μου Φώτιον Καραπάνον καὶ Γεώργιο Τσερέπτην οἱ ὅποιοι οὖς ὀλίγας παρέσχον μου ἔκτοτε πληροφορίας καὶ πρὸς τὸν ἀείμνηστον ἐκ μάμμης θεῖον μου Αναστάσιον Κτιστόπουλον, ὅστις μοῦ μετέδωσε πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῶν μαχῶν τοῦ Νταλμᾶ, ὡς πυροβολητῆς τοῦ ἐκεῖ πυροβολείου, καθὼς καὶ διὰ τὴν βόμβαν τῶν Ταξιαρχῶν καὶ τῶν συμβάντων κατὰ τὰς τρεῖς πολιορκίας τοῦ Αἰτωλικοῦ.

Ζητῶ συγγνώμην, ἐὰν ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν ἡρώων ἐκείνων παρέλειψα τινὰς, βεβαιῶν ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἐξ ἐλλείψεως πληροφοριῶν, ἅς, ὡς ἐκ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου, δὲν ἠδυνήθην νὰ συλλέξω.

Πάτραι Ἰούλιος 1928

Ὁ Συγγραφεὺς
Α. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

www.pentalofo.gr

1ον ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Τὸ Αἰτωλικὸν κεῖται αἰ νησίδος χθαμαλῆς καὶ ἀλιτενοῦς, κειμένης εἰς τὸ στενότερον μέρος τῆς λεμνοθαλάσσης Αἰτωλικοῦ καλουμένης Οὐρίας ἢ κατ' ἄλλους Μελίτης καὶ ἐχούσης μῆκος ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον 700 περίπου μέτρων καὶ πλάτος ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς δηλαδὴ ἀπὸ Γεφύρας εἰς Γέφυραν 400 περίπου μέτρων, περι τὰς 5.000 κατοίκων καὶ ρυμοτομίαν σχεδὸν πλήρη.

Ἡ πόλις ὑδρεύετο ἐκ τῆς 20 λεπτὰ τῆς ὥρας παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ Ἀρακύνθου (Ζυγοῦ) κειμένης Πηγῆς Κεφαλοβρούσου, ἧς τι ὕδωρ μετεφέρετο διὰ βαρελίων. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1908 ὑδρεύεται δι' ὑδραγωγείων, κατασκευασθέντος ἐπὶ τῆς Δημαρχίας Ἄθαν. Μπάφα.

Ἡ νησίς, ἐφ' ἧς ἡ πόλις, περιβαλλομένη πανταχόθεν ὑπὸ τῆς θαλάσσης πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ Ζυγοῦ καὶ ἱκανὰ ἔτη μετ' αὐτὴν συνεκοινωνε μετὰ τῆς ἐξ Ἀνατολῶν καὶ Δυσμῶν ξηρᾶς διὰ πορθμείων μέχρι τοῦ ἔτους 1847 ὅτε οἱ κάτοικοι εἰσέφερον εἰς τὸν Δήμον τὰ λειβαδιάτικα τῶν ἀγρῶν καὶ ἐλαιοστασίων τῶν καὶ δι' αὐτῶν καὶ ἐσόδων τοῦ Δήμου Αἰτωλικοῦ, κατεσκευάσθησαν ἐκατέρωθεν δύο πολύτοξοι λίθινοι Γέφυραι 4 μέτρων πλάτους καὶ 300 περίπου μέτρων μήκους ἐκάστη.

Τὸ ἔργων ἀνώτερον τῶν οικονομικῶν δυνάμεων τοῦ Δήμου καὶ τῶν κατοίκων δὲν θὰ ἐπερατοῦτο, ἐὰν ὁ τότε πληρεξούσιος-Βουλευτὴς Κωνσταντάκης Κουρκουμέλης δὲν ἐξησφάλιζε καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ Δημοσίου διὰ τοῦ πανισχύρου τότε στενοῦ συγγενοῦς του Γαρδικιώτη Γρίβα, ὅστις, βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ συμπολίτου μας τότε Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν ἀείμνηστο Τάτση Μαγγίνα, ἀπέσπασε παρὰ τοῦ Δημοσίου Ταμείου τὴν ἀπαιτούμενην πρὸς συντέλεσιν τοῦ ἔργου δαπάνην.

Αἱ Γέφυραι αὗται διεπλατύνθησαν εἰς ὄχτῶ μέτρον πλάτους ἐπὶ τῆς κατὰ τὰ ἔτη 1882-1885 πρωθυπουργίας τοῦ ἀειμνήστου Χαρίλαου Τρικούπη, ὅτε κατεσκευάσθη καὶ ἡ κατὰ τὸ Ἀνατολικομεσημβρινοδυτικὸν μέρος τῆς νησίδος ἀπὸ Γεφύρας εἰς Γέφυραν παραλιακὴ ὁδός, δι' ἧς ἠϋξήθη εἰς τὰ σημερινὸν σημεῖον τὸ ἐμβαδὸν τῆς πόλεως.

Πρὸ τῆς κατασκευῆς τῆς περιμετρικῆς ταύτης ὁδοῦ τὸ μεσημβρινοδυτικὸν μέρος τῆς νησίδος διηυλακοῦτο ὑπὸ κολπίσκων, εἰς ἐς ἐλλιμενίζοντο τὰ πλοῖα ἦτοι εἰς τὸ Δυτικὸν μέρος ἐνὸς φθάνοντος μέχρι τῆς οἰκίας Σκάκα καὶ ἐτέρου εἰς τὸ ἐλαιοτριβεῖον Σπυροπούλου καὶ ἀποθήκας Κουρκουμέλη, εἰς δὲ τὸ Μεσημβρινὸν ὑπὸ δύο κολπίσκων μεγαλυτέρων, ἐνὸς εἰσχωροῦντος μεταξὺ ἀποθηκῶν Κουρκουμέλη καὶ οἰκιῶν Λουκοπούλου καὶ Μωραΐτη μέχρι τῶν νῦν οἰκιῶν Μικέλη Πανᾶ καὶ Ι. Τσοβᾶρα, εἰς ὃν ἐγίνετο καὶ ἡ φόρτωσις καὶ ἡ ἐκφόρτωσις τῶν ἐμπορευμάτων καὶ ἐτέρου μεταξὺ οἰκιῶν Μπούτη, Τσάτσου καὶ ἐλαιοτριβεῖου Μπέλλια εἰσχωροῦντος μέχρι τῶν οἰκιῶν Σπυρ. Μαυρίκη καὶ Σπυρ. Σακκέτου.

Αἱ οἰκίαν Μπέλλια, Ροδοπούλου, Κατσᾶ καὶ ἀποθήκαι Κουρκοιμέλη ὀπισθεν τῶν ὁποίων ὑπῆρχε τὰ πυροβολεῖον, ὅπου ἐπληγώθη ὁ Ἄστυγξ, ἔκειντο ἐπὶ μικρῶν νησίδων, αἵτινες συνεκοινωνοῦν μετὰ τὴν πόλιν διὰ λιθοστρώτων ὁδῶν (καλτεριμίων) πλάτους ἐνὸς καὶ ἡμίσεως περίπου μέτρων.

2ον ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ

Τὸ Αἰτωλικὸν φέρει τρεῖς ὀνομασίας. *Αἰτωλικόν*, *Ἄντλικόν* καὶ *Ἀνατολικόν*.

Ἡ πρώτη ὀνομασία *Αἰτωλικόν* θεωρεῖται νεωτάτη ἢ δοθεῖσα ὑπὸ τῶν λογίων τῆς πόλεως μετὰ τὴν Ἐθνικὴν Ἀποκατάστασιν, ὅτε ἐνθουσιασμός κατέλαβε τοὺς πάντας νὰ ἐξελληνισθῶσιν ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν καὶ νὰ ἀντικαταστήσωσι τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων διὰ γνωστῶν αὐταῖς ἀρχαίων τοιούτων. Ἰπῆρχεν ἡ γνώμη ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη ἔλκει τὴν καταγωγὴν τῆς ἐκ τοῦ εἰσβαλόντος εἰς τὴν χώραν τὸ 234 Π.Χ. καὶ ἐκπορθήσαντος αὐτὴν Βασιλέως τῶν Μακεδόνων Δημητρίου τοῦ ἐπικληθέντος Αἰτωλικοῦ, διότι ἡ παράδοσις φέρει, ὅτι ἡ μετατόπισις τῶν κατοίκων ἐκ τῆς Ἐξω Χώρας εἰς τὴν νῦν νησίδα ἐγένετο μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου ἐκπόρθησιν τῆς παλαιᾶς Πλευρῶνος, ἣν κατέσκαψεν καὶ ἀντ' αὐτῆς ἀνήγειρε τὴν Νέαν Πλευρῶνα, τὸ σήμερον σωζόμενον γνωστὸν Κάστρον τῆς Κυρᾶ-Ρήνης θυγατρὸς τοῦ Αυτοκράτορος Παλαιολόγου.

Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε πιστευτόν, διότι ἐὰν εἶνε ἀληθὴς ἡ παράδοσις ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς νησίδος προέρχονται ἐκ τῶν φευγόντων τὴν αἰχμαλωσίαν κατοίκων τῆς ἀνασκαφείσης Παλαιᾶς Πλευρῶνος καὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς μὴ ἀποφυγούσης τὴν καταστροφὴν γειτονικῆς αὐτῇ παλαιᾶς πόλεως Πυλῆνης, ἡ ὁποία πιθανὸν νὰ ἦτο ἡ λεγομένη σήμερον Ἐξω Χώρα, οἱ κάτοικοι οὗτοι οὐδένα λόγον εἶχον νὰ εὐγνωμονῶσι πρὸς τὸν Δημήτριον καὶ νὰ δώσωσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν, ἐνῶ τούναντίον εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ ἐχθρεύωνται αὐτόν, δι' ἃς καταστροφᾶς ὑπέστησαν.

Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὴν ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου (B-638 καὶ ἐπομ.) πρώτην καὶ παλαιοτάτην μνείαν Αἰτωλικῶν πόλεων, αἵτινες ἐξεστράτευσαν κατὰ τῆς Τροίας καὶ τὰς ἐρεῦνας τῶν Ἀρχαιολόγων, ἡ γνώμη ὅτι πιθανὸν ἡ Ἐξω Χώρα θὰ εἶνε ἡ Ἀρχαία Πυλῆνη δὲν εἶνε ἀπορριπτέα, ἀλλὰ λίαν πιθανὴ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους.

Κατὰ τὸ ἄνω χωρίον τῆς Ἰλιάδος ὅπερ ἔχει οὕτω:

*Αἰτωλῶν δ' ἠγεῖτο Θόας Ἀνδραίμονος υἱός
οἱ Πλευρῶνα νέμοντο καὶ Ὀλενον ἢ δὲ Πυλῆνην
Χαλκίδα τ' Ἀγχίαλον, Καλυδῶνα τε πετρήεσαν*

Εἰς τὴν κατὰ τῆς Τρωάδος ἐκστρατεῖαν ἔλαβον μέρος αἱ ἄνω πέντε πόλεις τῆς Αἰολίδος, ὡς ἀποκαλεῖ ὁ Θουκυδίδης τὴν χώραν τὴν ἀπὸ τῆς Κλεισοῦρας μέχρι Βαρασόβης (Ἀρχαίας Χαλκίδος) πρὸς Νότον δηλ. τοῦ ὄρους Ζυγοῦ μέχρι τοῦ Πατραϊκοῦ Κόλπου.

Μέχρι σήμερον διὰ τῶν ἐρευνῶν τῶν Ἀρχαιολόγων καὶ τῶν ἀνασκαφῶν ἐβεβαιώθη ἡ θέσις τῆς Καλυδῶνος καὶ τῆς Χαλκίδος καὶ εἰκάζεται ἡ θέσις τῆς παλαιᾶς Πλευρῶνος παρὰ τὴν νῦν νέαν Πλευρῶνα, παραμένουν ὅμως ἄγνωστοι αἱ θέσεις τῶν πόλεων Ὀλένου καὶ Πυλῆνης.

Ἡ Πυλῆνη αὕτη εἰκάζεται ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων ὅτι ἔκειτο πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς Κλεισοῦρας.

Λαμβανομένου ὅθεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπὸ τῆς Κλεισοῦρας καὶ ἐντεῦθεν οὐδαμοῦ ὑπάρχουν ἐρείπια παλαιᾶς πόλεως, ἀλλὰ μόνον ἐν Ἐξω Χώρα τοῦ Αἰτωλικοῦ σώζονται εἰσέτι τοιαῦτα, ἐνθα εὐρέθησαν πρὸ ἐτῶν ἀρχαῖα καὶ Ρωμαϊκὰ νομίσματα, ἔπεται ὅτι δὲν εἶνε παράτολμον νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ἡ Ἐξω Χώρα ἦτο ἡ ἀρχαία Πυλῆνη

καὶ διότι οὐδαμοῦ τῆς περιοχῆς ταύτης ὑπάρχει προσφορωτέρα καὶ καταλληλοτέρα θέσις πρὸς ἴδρυσιν πόλεως παρὰ ἐν Ἐξω Χώρα, ἣτις καὶ πλησίον τῆς πηγῆς Κεφαλοβρύσου ἀφ' ἑνὸς καὶ πλησίον τῆς θαλάσσης ἀφ' ἑτέρου κεῖται.

Ἴσως μία ἀνασκαφὴ τῆς Ἐξω Χώρας βεβαιώσῃ πολλὰ πράγματα, διότι καὶ σήμερον ἀκόμη μεθ' ὅλην τὴν ἐκ τῶν συνεχῶν ἀπὸ ἐτῶν καλλιερειῶν ἐπελθοῦσαν ἰσοπέδωσιν σχεδὸν τοῦ ἐδάφους εὐρέθη εἰς ἀρκετὸν βάθος πλάξ μεγάλη ἢ ὁποία σκεπάζει ἴσως τάφον, οὗτινος τὸ ἀνοιγμα δὲν ἐπέτρεψεν, ὡς μοὶ εἶπε, ὁ ἐνοικιαστῆς τῶν ἐν Ἐξω Χώρα Κοινοτικῶν γαιῶν κ. Α. Σαρλῆς.

Ἡ Ὠλενος πιθανὸν νὰ ἔκειτο εἰς τὰ παρὰ τὴν δυτικὴν ὑπώρειαν τῆς Ἁγίας Ἀγάθης (Ἵψηλῆς Παναγίας) σωζόμενα ἐρείπια.

Ἡ δευτέρα ὀνομασία **Ἀντελικὸν** ἢ **Ἀντλικὸν** προέρχεται κατὰ τινὰς, ἐν οἷς καὶ ὁ κατὰ τὴν 17ην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ναυπάκτου Μελέτιος, ἐκ τοῦ Ἀντλῶ - Ἀντλικόν, ἦτοι τόπος, ἐξ οὗ, σκάπτων τις, ἀντλεῖ εὐκόλως ὕδωρ, ὁ εἰρημένος δὲ Ἀρχιεπίσκοπος ὑπέθετεν ὅτι ὠνομάσθη οὕτως «διότι σκάψαντες οἱ ἄνθρωποι ἤντλουν αἷμα». Ἀσφαλῶς ὁ ἀγαθὸς Ἱεράρχης ἐξέλαβεν ὡς αἷμα τὸ ὑπέρυθρον ὕδωρ τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται εἰς ἀνοιγομένην τάφρον παρὰ τὰ ἄλμυρὰ τενάγη τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ Μεσολογγίου καὶ τοῦ ὁποίου ἢ ὑπερυθρότης προέρχεται ἐξ εἴδους τινος ζωυφίων καὶ ἐκ τοῦ ὑπερύθρου χυμοῦ τοῦ χόρτου ἀρμύρας.

Καὶ κατὰ τὸν ἀείμνηστον συμπολίτην μας καὶ διακεκριμένον καθηγητὴν Γεώρ. Τσερέπην ἡ ὀνομασία Ἀντλικὸν φαίνεται ὡς ἡ ἀρχαιότερα, διότι σώζεται ἀκόμη εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἡ ἐτυμολογία ὅμως αὐτῆς εἶνε ἄγνωστος, πιθανὸν νὰ προέρχεται αὕτη ἐκ τῆς λέξεως Ἀντιηλιακὸν καὶ κατὰ συγκοπὴν Ἀντλικόν, ἀλλ' ἀρμύζει αὕτη διὰ τὴν Ἐξω Χώραν, ἔνθα ἔκειτο ἄλλοτε ἡ πόλις καὶ τῆς ὁποίας τὸ ἔδαφος ἦτο καὶ εἶναι ἀκόμη, ἀρκετὰ ὑψηλὸν καὶ ξηρόν;

Ἡ τρίτη ὀνομασία **Ἀνατολικὸν** ἢ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως δημόσια ἔγγραφα φαίνεται ὅτι, παρὰ τὰς ὑπαρχούσας ἀντιρρήσεις, δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πιθανωτέρα διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους.

1ον) Διότι ταύτην ἀναφέρει ὁ πρὸ 800 ἐτῶν ἦτοι τὸ 1158 μ.Χ. περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπισκεφθεὶς τὸ Αἰτωλικὸν Ἰσπανοεβραῖος περιηγητῆς Βενιαμὴν ὁ ἐκ Γουδέλης ἀδιάφορον διὰ ποίαν γράφει οὗτος πόλιν δηλαδὴ περὶ τῆς Ἐξω Χώρας ἢ τῆς νῦν πόλεως.

2ον) Διότι ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Αἰτωλὸς Ἀναστάσιος Γόρδιος, χρονογράφος τοῦ 18ου αἰῶνος ἐν τῷ βίῳ τοῦ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἀκμάσαντος καὶ ἐκ Μέγα-Δένδρου τοῦ Δήμου Θέρμου καταγομένου Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ, ἐπαγόμενος ὅτι ἡ πόλις ὀνομάζεται «Ἀνατολικὸν ὡς ἐν τῇ ἄνω Αἰτωλίᾳ, εἰ οὕτως ἐτυμολογηθῆ συναπτόμενον».

3ον) Διότι ταύτην ἀναφέρουν πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ ἐπὶ Ἀλῆ-Πασσᾶ πρόξενος τῆς Γαλλίας εἰς Ἰωάννινα Πουκεβίλ, ὅστις λέγει ὅτι ὀνομάζεται οὕτω «διότι ἦτο ἡ Ἀνατολικότερα τῶν Ἐχινάδων Νήσων» καὶ

4ον) διότι ταύτην ἀναφέρουν τὰ πρὸ καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἔγγραφα.

Τὴν γνώμην τοῦ Πουκεβίλ θεωροῦμεν ὡς πιθανωτέραν διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους.

Εἶνε γνωστὸν ἐκ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου καὶ τῆς ἱστορίας, ὅτι αἱ Ἐχινάδες Νῆσοι ἀπετέλουν μετὰ τοῦ Δολιχίου (σημερινοῦ Διῶνι) Κράτος, οἱ κάτοικοι τοῦ ὁποίου καὶ

ἐξεστράτευσαν κατὰ τῆς Τρωάδος ὑπὸ τὸν «Ἀτάλαντον Ἄρηι (ὄμοιον δηλαδὴ μὲ τὸν θεὸν Ἄρην) ἡγεμόνα τῶν Ἐχινάδων καὶ Δολιχίου Μέγην»

Ἐκ τῶν Ἐχινάδων τούτων νήσων σώζονται σήμερον μόνον ἡ Ὀξειὰ καὶ τὸ Αἰτωλικόν, διότι πᾶσαι αἱ ἄλλαι Χονοβίνα, Κοτσιλάρης, Ταξιάρχης, Κατοχή, Μαγοῦλα, Ἐπισκοπή, Πέτρινα, Μπέτση καὶ Κατσᾶς ἐπεχώσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀχελώου (Θουκιδ. Δ-102) καὶ ἀποτελοῦσιν ἤδη ξηρὰν καὶ διὰ τοῦτο παρ' οὐδενὸς ἀρχαίου συγγραφέως μνημονεύεται ὁ Κόλπος τοῦ Αἰτωλικοῦ, διότι ὅτε ἐσώζοντο ἀκόμη αἱ Ἐχινάδες, οὗτος ἦτο ἀπλῆ ἀκτὴ καὶ συνέχεια τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ἢ κόλπου τῶν Πατρῶν. (Στραβ. 450. 335), διὰ τῶν προσχώσεων ὅμως τοῦ Ἀχελώου, ἐκβάλλοντος ἄλλοτε διὰ τριῶν στομιῶν ἐνὸς ἀπέναντι τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς τὴν σωζομένην ἀκόμη Μπούκαν ἐτέρου ἀπέναντι τοῦ Ἰχθυοτροφείου Μεγάλου Ποταμοῦ, ὅπου μόλις ἔχνη τῆς κοίτης του σώζονται κατὰ μῆκος τοῦ Κατσᾶ μέχρις Ἀγίας Τριάδος καὶ ἐτέρου ἀπέναντι Ἰχθυοτροφείου Παλαιοπόταμος διὰ τῆς σωζομένης εἰσέτι κοίτης του, ἐπεχώσθη ἅπασα ἢ ἀπὸ Κοτσιλάρη μέχρις Αἰτωλικοῦ ἔκτασις καὶ ἐν τῶν συνεχῶν προσχώσεων ἐσχηματίσθησαν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἢ ἀπὸ Κοτσιλάρη μέχρις Αἰτωλικοῦ πεδιάς καὶ ἀφ' ἐτέρου αἱ ἀποτελοῦσαι τὰ ἰχθυοτροφεία νησίδες καὶ οἱ λιμνοθάλασσαι Μεσολογγίου, κληθεῖσα Κυνία καὶ Αἰτωλικοῦ κληθεῖσα Οὐρία ἢ κατ' ἄλλους Μελίτη. Ἡ λιμνοθάλασσα τοῦ Αἰτωλικοῦ ἔχει μῆκος ἐννέα χιλιόμετρα πλάτος δύο καὶ ἥμισυ καὶ βάθος μέχρι 30 μέτρων.

Τὸ Αἰτωλικὸν διέφυγε τὴν ἄνω ἐπίχωσιν διότι τὰ ὕδατα τῆς πλησίον αὐτοῦ Μπούκας εἶχον φορὰν καὶ ροὴν πρὸς τὴν ἔξω θάλασσαν καὶ διὰ τοῦτο τὸ βάθος τῶν ὑδάτων τῆς βορείου λεκάνης τῆς λιμνοθαλάσσης Αἰτωλικοῦ παρέμεινε τὸ αὐτό.

Ἐκ τῶν Ἐχινάδων τούτων νήσων ἡ Ἀνατολικωτέρα ἦτο ἡ Νησίς, ἐφ' ἧς ἤδη τὸ Αἰτωλικόν, ἢ ὅποια ἴσως θὰ ὀνομάζετο ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της **Ἀνατολικόν** (Νησίδιον δηλαδὴ) καὶ θὰ κατωκεῖτο ἀσφαλῶς ὑπὸ ἀλιέων καὶ ναυτικῶν.

Ὅταν δὲ οἱ κάτοικοι τῆς Ἐξω Χώρας (ἣν δὲν παύομεν νὰ θεωρῶμεν ὡς τὴν Ἀρχαίαν Πυλῆνην, διότι ἡ ὀνομασία Ἐξω Χώρα εἶνε μία ἀοριστία), εἴτε λόγω τῆς ἐπιδρομῆς Δημητρίου τοῦ Αἰτωλικοῦ εἴτε φεύγοντες τάς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐπιδρομὰς ληστῶν ἢ ἰσχυρῶν κατακτητῶν ἢ ἐπιδρομέων, μετώκησαν εἰς τὸ Νησίδιον ἔδωσαν εἰς τὴν νέαν κατοικίαν των τὸ ὄνομα αὐτοῦ **Ἀνατολικό** πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆν Ἐξω Χώραν ἢ διετήρησαν αὐτό, διότι ἴσως νὰ τὸ ἔφερε καὶ ἡ Ἐξω Χώρα.

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους καὶ διότι ἱστορικῶς ἀπὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων μόνον ἡ ὀνομασία **Ἀνατολικόν** εἶνε γνωστὴ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ παραδεχθῶμεν αὐτὴν μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου, ἐὰν δὲ ἡ ὀνομασία αὕτη ἔπαθε παραμορφώσεις εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ Ἀντελικόν, Ἀντλικόν, αἱ παραμορφώσεις αὗται δὲν δύνανται νὰ κλονίσωσι τὴν ἱστορικὴν ὀνομασίαν **Ἀνατολικόν** διότι τοιαῦται παραμορφώσεις ὀνομάτων εἶνε ἀπειροὶ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ νῦν.

Δυστυχῶς ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων δὲν διεσώθη τὸ κυριώτερον «Τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους» εἰς ἃ κατὰ τοὺς ἀρχαίους Συγγραφεῖς ἐν ἐκτάσει ἐγένετο λόγος περὶ τῶν Ἀκαρνανικῶν καὶ Αἰτωλικῶν Πόλεων καὶ τοῦ βίου καὶ πολιτείας αὐτῶν.

3ον ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ 1821

Ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του τὸ Αἰτωλικὸν ὑπέστη μετὰ τῆς λοιπῆς Κάτω Αἰτωλίας ἦτοι Παραχελωΐτιδος πολλὰς εἰσβολὰς ἦτοι τὸ 426 π.Χ. τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Στρατηγὸν Δημοσθένην, τὸ 331 π.Χ. τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἀντιπάτρου καὶ Κρατεροῦ, τὸ 245 π.Χ. τὴν εἰσβολὴν τῶν Βοιωτῶν καὶ Ἀχαιῶν ὑπὸ τὸν Ἄρατον, τὸ 234 π.Χ. τὴν εἰσβολὴν τοῦ Μακεδόνοσ Δημητρίου τοῦ Αἰτωλικοῦ, τὸ 218 π.Χ. τὴν εἰσβολὴν τοῦ Μακεδόνοσ Φιλίππου τοῦ Ε' καὶ τὸ 188 π.Χ. τὴν εἰσβολὴν τῶν Ρωμαίων πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Ἀντιόχου, ὅτε καὶ ὑπετάγη τελείως εἰς τοὺς Ρωμαίους μετὰ τῶν λοιπῶν Αἰτωλῶν.

Ἀπὸ τοῦ 402 π.Χ. μέχρι τοῦ 1060 μ.Χ. φαίνεται ὑπαγομένη ἡ πόλις εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς Αὐτοκράτορας καὶ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ συσταθὲν Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου, ὅτε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ εἰρημένου Βενιαμὶν τοῦ ἐκ Τουδέλης τὸ Αἰτωλικόν, ἡ Ἄρτα καὶ ἡ Ναύπακτος ἀνεπτύχθησαν πολὺ ἐμπορικῶς, τὸ δὲ Αἰτωλικὸν καὶ ναυτικῶς διότι ἀπέκτησε καὶ ἐμπορικὸν Ναυτικὸν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον.

Τὸ 1370 μ.Χ. καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν Δεσποτῶν τῆς Ἀκαρνανίας Ἑλληνοαλβανῶν Γριβαίων Νικολάου, Πέτρου καὶ Μερκουρίου Μπούα Σπάτα Γρίβα, ὑπὸ τὴν Δεσποτείαν τῶν ὁποίων παρέμεινε μέχρι τοῦ 1407 ὅτε ἐπελθὼν ὁ Δουξ τῆς Κεφαλληνίας Κάρολος ὁ Α' ὁ Τόκος κατέλαβε διὰ δόλου τὸ Αἰτωλικόν, ἐξεδίωξε τοὺς κατέχοντασ αὐτὸ τότε Ἑλληνοαλβανοὺσ τούτουσ ἡγεμονίσκουσ καὶ ἐκυρίευσε τὸ Ἀγγελόκαστρον καὶ τὸν Δραγαμέστον, ἀλλὰ καὶ οὗτοσ δὲν ἐκράτησε τοῦτο, ἀλλὰ τὸ ἐξεχώρησε τὸ 1410 εἰς τὴν Ἑνετίαν.

Ἡ ἐκχώρησις αὕτη τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς τὴν Ἑνετίαν ἀποδεικνύει τὴν σπουδαιότητα τῆσ πόλεωσ καὶ τὴν σοβαρότητα τῆσ Γεωγραφικῆσ θέσεωσ, διότι, ὡσ γνωρίζομεν, πάντοτε οἱ Ἑνετοὶ ἐπεδίωκον τὴν κατάληψιν ἐπικαίρων θέσεων καὶ στρατηγικῶν σημείων καὶ πόλεων διὰ νὰ δεσπύζωσιν εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ κυρίως εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον.

Μετὰ τὸν κατὰ τὸ 1430 θάνατον τοῦ Δουκὸσ Καρόλου Τόκου ἐξ οὗ καὶ ὅλη ἡ κάτω Αἰτωλοακαρνανία ὠνομάσθη Κάρλελι, «οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιμετωπίσωσιν τοὺσ Γριβαίους, διαμφισβητοῦντασ τὴν κυριότητα τοῦ κράτουσ των, ἐπεκαλέσθησαν τὴν συνδρομὴν τοῦ Σουλτάνου Μουράτ Β', ἥτισ ὡσ ἐξυπηρετοῦσα τοὺσ σκοποὺσ τῶν Τούρκων, παρεσχέθη προθύμως καὶ οὕτω τὴν 24 Μαρτίου 1499 ἀνεπετάσθη ἡ Τουρκικὴ σημαία εἰς Ἄρταν, κατόπιν εἰς τὸ Αἰτωλικόν καὶ τέλος εἰς ὅλην τὴν Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν μέχρι τῆσ Ναυπάκτου.

Τῷ 1501 ὅμως οἱ Τούρκοι κατάρθωσαν νὰ καταλάβωσιν καὶ τὴν Ναύπακτον καὶ οὕτωσ ὅλη ἡ χώρα ἀπετέλεσε Τουρκικὸν Σαντζάκιον (Νομὸν) μὲ ἔδραν τὸν Ἄετὸν καὶ κατόπιν τὸ Ἀγρίνιον, τὸ δὲ Αἰτωλικὸν ἀνεγνωρίσθη ὡσ Μουκατᾶσ Ἀνατολικοῦ ἦτοι οἰκονομικὴ περιφέρεια Αἰτωλικοῦ.

Ἀπὸ τῆσ καταλήψεωσ καὶ τῆσ Ναυπάκτου καὶ τῆσ ἐκδιώξεωσ ἐξ αὐτῆσ τῶν Ἑνετῶν οἱ Τούρκοι παρέμειναν ἀνενόηλοι κύριοι καὶ κατεδυνάστευσαν τὴν Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν διὰ συνεχῶν λεηλασιῶν καὶ δηλώσεων, ἅσ ἐνήργουν τότε διὰ τοῦ στόλου των ὑπὸ τὸν περιβόητον ναύαρχον Τουργούτ-Ρεῖσ πασσᾶν. Εἰς τὴν πειρατείαν ταύτην ἔθεσε τέρμα ἡ κατὰ τὴν 6ην Ὀκτωβρίου 1571 περιβόητοσ παρὰ τὸν Κοτσιλάρη

καὶ Σκρόφας ναυμαχία, ἡ ὁποία φέρει εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ ὄνομα «Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», καθ' ἣν κατεστράφη ὁ Τουρκικὸς Στόλος ὑπὸ τῶν Στόλων τῶν Χριστιανικῶν Εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν, ἀλλ' ἡ ἔνεκα τούτου μανία τῶν Τούρκων ἐξέσπασε κατὰ τῶν κατοίκων τῆς Αἰτωλίας, οἵτινες μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὴν ἐρήμωσιν τοῦ τόπου καὶ τὴν ἀφόρητον δουλείαν ἐγκατέλειψαν τὸ Αἰτωλικὸν τὸ Ἄγγελόκαστρον, τὸ Ἀγρίνιον, τὸ Ζαπάντι καὶ ἄλλας κώμας καὶ ἐτράπησαν εἰς τὰς Ἀκρωρείας τοῦ Ζυγοῦ καὶ ἄλλων ὀρέων.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἐπέφερε τὴν ἐπανάστασιν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος τοῦ 1585, ἣτις κατεστάλη μὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ ἐδίδαξεν αὐτούς, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀλλάξουν διαγωγὴν ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ διὰ νὰ ἐμποδίσωσιν τὰς Ἐπαναστάσεις.

Ἐκτοτε μέχρι τῆς κατὰ τὸ 1770 μ.Χ. Ὀρλωφείου ἐπαναστάσεως τὸ Αἰτωλικὸν ἀπήλαυεν ἀρκετῆς εὐημερίας καὶ προώδευσεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἀπέβη τὸ ἐμπορικὸν κέντρον ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, διότι τότε εἶχε καὶ στόλον ἐξ 26 ἐμπορικῶν πλοίων ὡς ἀναφέρει ὁ χρονογράφος Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ μία προξενικὴ ἔκθεσις τοῦ 1764.

Τὸ Αἰτωλικὸν μετέσχεν ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὴν Ὀρλώφειον ἐπανάστασιν τοῦ 1770, ἀλλὰ μετὰ τὴν καταστολὴν αὐτῆς ἐκολάσθη δεινῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐλεηλατήθη ἀγρίως ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν τοῦ Μουσελίμ-Ἀχμέτ-βέη ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἐδέχθη καὶ περιέθαλψε τοὺς καταφυγόντας εἰς αὐτὸ ἐξ ἐπαναστάτας ὑπὸ τὸν Μαυροδημον, οἵτινες ἐπέζησαν τῆς ἐν Ἄγγελόκαστρῳ εἰς θέσιν Γριβέϊκα κόκκαλα καταστροφῆς τῶν ὑπὸ τοὺς Γριβαίους καὶ τὸν Γουλιμῆν ἢ Λαχούρη ἐπαναστατῶν.

Ἐκτοτε ἐπὶ ὀλόκληρον πεντηκονταετίαν ἀπεμυζᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων ὑπὸ διάφορα προσχήματα καὶ ἐν τέλει προσηρτήθη εἰς τὸ Κράτος του. Ἐνεκα ὅμως τῶν μεγάλων φορολογιῶν καὶ τῆς καταπίεσεως τῶν ὀργάνων τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ οἱ κάτοικοι τοῦ Αἰτωλικοῦ ἔστειλαν πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπέτυχαν νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τὸ Κράτος τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸ Σουλτανικὸν Χαρέμιον, ἀλλὰ ὁ Ἀλῆ-Πασσᾶς μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1804 καταστροφὴν τοῦ Σουλίου ἰσχυροποιήθη τοσοῦτον, ὥστε ὅχι μόνον δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὴν διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου, ἀλλὰ προσήρτησεν εἰς ἀπάντησιν αὐτῆς ἐπισήμως πλέον εἰς τὸ κράτος του τὸν Μουκατᾶν Αἰτωλικῷ μέχρι τῆς Ἐθνεγερσίας.

4ον ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821

Κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 τὸ Αἰτωλικόν, ὡς καὶ τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἡ λοιπὴ Δυτικὴ Ἑλλάς ἐβράδυνε νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς Ἐλευθερίας.

Τοῦτο ἀποδοτέον ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι ἠγνόουν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ λοιπῇ Ἑλλάδι ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι ἡ Αἰτωλοακαρνανία διετέλει τότε ὑπὸ ὅλως ἐξαιρετικὰς συνθήκας, ἔνεκα τῶν σχέσεων τῶν Ἀρματωλῶν τῆς μετὰ τοῦ Ἀλῆ-πασσᾶ καὶ τῆς γεινιάσεως τῶν κατ' αὐτοῦ ἀποσταλεισῶν τριῶν Τουρκικῶν Στρατιῶν, αἵτινες ἀπαλλασσόμεναι τοῦ Ἀλῆ-πασσᾶ θὰ ἐτρέποντο κατὰ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, ὡς καὶ συνέβη, καὶ ἐκ τρίτου, διότι οἱ κάτοικοι, ἀνέτοιμοι ὄντες νὰ ἀντιμετωπίσωσι τὰς Στρατιάς ταύτας, ἐφοβοῦντο μήπως πάθωσιν ὅτι καὶ κατὰ τὴν Ὀρλώφειον Ἐπανάστασιν.

Ἄλλ' ὁ Πατριωτισμός, ὁ Πόθος τῆς Ἐλευθερίας καὶ ἡ τάσις πρὸς ἐπανάστασιν ἐκόχλαζον.

Μόλις δ' ἐγένετο γνωστὴ ἡ ἔναρξις τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἀνεφάνη κατὰ Μάϊον τοῦ 1821 εἰς Ἅγιον Σώστην ὁ Ὑδραϊκὸς στόλος ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη.

Αὐθήμερον οἱ προύχοντες τοῦ Αἰτωλικοῦ Νικόλ. Οἰκονόμος, ἱερεὺς, Κωνστ. Γκολφ. Οἰκονομόπουλος, Σπυρ. Κουρκουμέλης, Νικ. Τσερέπη, Ἰωάν. Κουρκουμέλης, Πᾶνος Γαλάνης ἢ ὁ Μεγαπᾶνος, Τάτσης Μαγγίνας, Κωνστ. Φαράντος, Σπύρ. Τσάλας, Γεωργ. Οἰκονομόπουλος, Ἰωάν. Σκάκας, Πᾶνος Καρβέλης, Δημ. Βλυσμᾶς, Ἄθαν. Παλκουσουριάς, Ζαχ. Καραπᾶνος, Ἰωαν. Δημητρίου καὶ Μῆτσος Φραγκούλης, συνελθόντες εἰς σύσκεψιν ἀπεφάσισαν τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ἀφοῦ διώρισαν Στρατιωτικὸν Διοικητὴν τῆς πόλεως τὸν Κων. Γκολφ. Οἰκονομόπουλον καὶ Πολιτικὸν Διοικητὴν τὸν Σπύρον Κουρκουμέλην συνεννοήθησαν ἀμέσως μὲ τούς ἐν Μεσολογγίῳ καὶ τούς ὄπλαρχηγούς Ἀγρινίου καὶ Ζυγοῦ καὶ τὴν 24 Μαΐου 1821 ὑψωσαν τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐξεκαθάρισαν τὴν πόλιν ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ Τούρκων καὶ ἐξεστράτευσαν μετ' ἄλλων ἐν ὅλῳ 700 ὑπὸ τὸν Στρατηγὸν Δημ. Μακρῆν κατὰ τοῦ Ἀγρινίου, ὅπως δώσωσι χεῖρα βοήθειας εἰς τοὺς πολιορκοῦντας αὐτὸ καὶ τὸ Ζαπάντι Ἑλλήνας. Εὐθὺς ὡς περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τῆς Τουρκίας ἡ Ἐπανάστασις αὕτη ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διέταξε τοὺς ἐν Ἰωαννίνοις Πασσάδες Ὁμὲρ Βρυώνην καὶ Κουταχῆν νὰ σπεύσωσι πρὸς καταστολὴν αὐτῆς καὶ τὸν Νοέμβριον 1822 οὔτοι ἄγοντες 11.000 ἀνδρῶν ἔφθασαν πρὸ τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὁποῖον ἀπέκλειε συγχρόνως διὰ θαλάσσης ὁ Ἰσοῦφ-Πασσᾶς τῶν Πατρῶν, ἀλλ' ἡ πολιορκία αὕτη ἀπέτυχε, σπευσάντων εἰς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου τῶν Αἰτωλικιωτῶν καὶ ἄλλων ἐκ τῶν πέριξ χωρίων καὶ ἐκ τῆς Πελοποννήσου.

5ον ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΚΑΤΑ ΜΟΝΟΥ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Ἡ Β' ἐκστρατεία τῶν Τούρκων ἡ γενομένη τὸν Αὐγούστον τοῦ 1823 ὑπὸ τῶν ἠνωμένων δυνάμεων τοῦ Πασσᾶ τῆς Σκόδρας Μουσταῆ καὶ τοῦ Πασσᾶ τοῦ Βερατίου Ὁμέρ Βρυώνη, ἀγόντων 19.000 Ἀλβανῶν καὶ Γκέγκιδων καὶ 7 μικρὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα μετέφερον διὰ τοῦ Ἀχελώου καὶ τῆς πεδιάδος Νεοχωρίου ἐστράφη κατὰ μόνου τοῦ Αἰτωλικοῦ, διότι ἐκρίθη ὑπ' αὐτῶν, ὅπως πρῶτον πολιορκηθῆ καὶ κυριευθῆ τὸ Αἰτωλικόν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἵνα τιμωρηθῆ διὰ τὴν συνδρομὴν ἣν ἐχορήγησε τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι ἔπρεπε νὰ ἐκλείψῃ ἵνα ἐξασφαλισθῆ ἡ πολιορκία καὶ ἄλωσις τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὁποῖον εὐρόντες κάλλιον ὠχυρωμένον δὲν ἔκριναν φρόνιμον νὰ πολιορκήσωσι προτοῦ γίνωσι κύριοι τοῦ Αἰτωλικοῦ.

Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου οἱ Τοῦρκοι συγκεντρωθέντες τὴν 17 7βρίου (Σεπτεμβρίου) 1823 εἰς Γουριᾶν ὤδυσαν καὶ κατέλαβον τὴν ἐπομένην τὰ πρὸς Δυσμᾶς τοῦ Αἰτωλικοῦ περιβόλια καὶ ἐλαιῶνας καὶ ἐκεῖθεν ἤρξαντο τῆς πολιορκίας, ἀφοῦ προηγουμένως κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν πάσας τὰς Ἀνατολικῶς καὶ Δυτικῶς, τῆς πόλεως κειμένας πηγᾶς, ἐξ ὧν ὕδρευέτο αὕτη, ἐλπίζοντες ὅτι θὰ ἀναγκάσωσι τοὺς κατοίκους νὰ παραδοθῶσι ἐκ τῆς δίψης, διότι ἐγνώριζον ὅτι ἡ πόλις δὲν εἶχε ὕδωρ καὶ ἤρξαντο τοῦ Βομβαρδισμοῦ αὐτῆς.

Κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην τὸ Αἰτωλικόν καίτοι ἀνέτοιμον καταληφθὲν καὶ στερούμενον τροφῶν καὶ πρὸ πάντων ὕδατος, ἐν τούτοις ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ 500 περίπου μαχητῶν ὑπέστη γενναίως τὸν ἀπὸ τῆς ἐπι τριακονθήμερον ἡμέρας καὶ νυκτὸς βομβαρδισμὸν τῶν Τούρκων, ἐκσφενδονισάντων κατ'αὐτοῦ 2.000 περίπου βόμβας, καὶ ἀπέκρουσαν ἀποτελεσματικῶς τὰς ἐπανειλημμένας ἐφόδους τῶν Ἀλβανῶν.

Ἴδου πῶς περιγράφεται ἡ ἄμυνα αὕτη τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς Σελ. 4 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3 φύλλου τῶν Ἑλληνικῶν χρονικῶν τοῦ Ἰανουαρίου 1824.

«Τὴν 17 7βρίου 1823 ὁ Σκοντρα-Πασσᾶς ἐνωθεὶς μὲ τὸν Ὁμέρ-Πασσᾶν ἐστρατοπέδευσε μετὰ 15.000 Στρατοῦ εἰς τὰ περιβόλια καὶ ἐλαιῶνας τοῦ Αἰτωλικοῦ φέρον μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τοῦ Ἀχελώου διὰ τῆς πεδιάδος Νεοχωρίου ἑπτὰ πλοῖα, ἀφοῦ δὲ ἔρριψε χιλιάδας βόμβας κατὰ τῆς πόλεως καὶ ἐδοκίμασεν εἰς μάτην νὰ ρίψῃ τὰ πλοῖα εἰς τὴν λίμνην Αἰτωλικοῦ ἠναγκάσθη τὴν 17 Νοεμβρίου 1898 νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ φύγῃ εἰς τὴν Πατρίδα του».

Εἰς δὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 81 φύλλον σελὶς 105 τὰ ἐξῆς.

«Πῶς ὠχυρώθη τὸ Μεσολόγγι, πῶς θὰ ὠχυρωθῆ τὸ Ἀνατολικόν; Εὐφραίνεται ἡ ψυχὴ ἑνὸς Ἑλλήνος ὅταν πλησιάζει εἰς τὰ τείχη τοῦ Μεσολογγίου κλπ. Βλέπομεν νὰ ἐγείρεται καὶ ἔξωθεν τοῦ Αἰτωλικοῦ ἓνα προπύργιον. Ὁ Ἀνατολικιώτης ὑπέφερε πέρυσι τὸν μεγαλύτερον κίνδυνον. Ὅλη ἡ λύσσα τοῦ Σκόδρα ἐναντίον τοῦ ἐξεθύμανε. Δύο χιλιάδες βόμβαι ἔπεσαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του. Αὐτὸς ἐστάθη σταθερὸς εἰς τὸ πῦρ καὶ εἰς τὸν θάνατον καὶ ἐματαιώσε τὴν ὁρμὴν τοῦ φοβερωτάτου ἐχθροῦ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος».

Ἄλλ' ἡ ἔλλειψις τροφῶν καὶ πρὸ πάντων ὕδατος ἔφερε τοὺς κατοίκους καὶ ὑπερασπιστάς τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς θέσιν τόπον δυσχερῆ, ὥστε ἤρχισαν νὰ σκέπτονται περὶ παραδόσεως.

Τότε ὁμως συνέβη ἓν ἐξ ἐκείνων τῶν θαυμάτων, ἅτινα δη ἐνθαρρύνουν τοὺς

πάσχοντας καὶ ἀπηλπισμένους, διότι ἐκδηλώνουν τὴν προστασίαν τῆς θείας Προνοίας.

Ἐνῶ δηλονότι τὴν 8 Νοεμβρίου 1895 οἱ κάτοικοι, συνηγμένοι εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν, ἐσκέπτοντο νὰ ἀνατιναχθῶσιν εἰς τὸν ἀέρα παρὰ νὰ παραδοθῶσι, ὁ δὲ Ἱερουργῶν, Ἱερεὺς - Παῖσιος ἐκάλει αὐτοὺς ὡς ἐτοιμοθανάτους νὰ μεταλάβωσι τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, ἐχθρική βόμβα διατρήσασα τὴν στέγην τοῦ Ναοῦ ἔπεσεν εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ καὶ ἐκραγεῖσα χωρὶς νὰ βλάβῃ κανένα ἀνέσκαψε τὸ δάπεδον τοῦ Ναοῦ, ἐξ οὗ ἀνέβλυσεν ἄφθονον καὶ διαυγὲς ὕδωρ.

Ἡ παρέμβασις αὕτη τῆς Θείας Προνοίας, ὅπως σῶσῃ τὸν εὐσεβῆ λαὸν τῶν πολιορκουμένων ἐπλήρωσεν αὐτοὺς ἀγαλλιάσεως καὶ χαρᾶς, συγκίνησις κατέλαβε τοὺς πάντας δοξάζοντας τὸ Ὄνομα τοῦ Θεοῦ, διότι ηὐδόκησε νὰ εἰσακούσῃ τῶν δεήσεών του καὶ ἀποτρέψῃ τὴν παράδοσιν τῆς Πόλεως.

Ἐντεῦθεν οἱ Αἰτωλικιῶται ἐμφυχωθέντες ὄχι μόνον καρτερικώτεροι καὶ θαρραλεώτεροι ἀπέβησαν, ἀλλ' ἔγιναν καὶ ἐπιθετικοὶ διότι βοηθούμενοι ἀπὸ 6 μικρὰ κανόνια τὰ ὁποῖα ἐχειρίζοντο ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἑγγλοῦ πυροτεχνίτου Μάρτινς οἱ ἐντόπιοι Πυροβοληταὶ Ἀναστ. Κτίστης, Μῆτσος Σταράμος Θεοδ. Πεπονοῦλας, Δῆμος Παπαδάτος, Γαλάνης Καρβέλης, Ἀνδρέας Μπακοῦλας ἢ Κατσᾶς, Πᾶνος Λεόναρδος, Ἀπόστολος Κοκόλιας, Μῆτσος Βλυσμᾶς, Κώστας Τρικαλλινός, Πᾶνος Κορός ἢ Καλαμπόκας καὶ Ἰωάν. Κατερινάκης καὶ ἀπὸ 4 πολεμικὰς Πάσσαρας ἐπετίθεντο καθ' ἐκάστην κατὰ τῶν Πολιορκητῶν καὶ ὄχι μόνον ἠμπόδισαν τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων χρησιμοποίησιν τῶν 7 πολεμικῶν των Πλοιαρίων, ἀλλὰ καὶ ἐπέφερον εἰς αὐτοὺς σοβαρὰς ζημίας. Κατόπιν μάλιστα τῆς ἐπιτυχοῦς καταστροφῆς τοῦ ἔξωθεν τῆς Πόλεως παρὰ τὰς σημερινὰς πρὸς τὸ Δυτικὸν μέρος Ἀχυροκαλύβας κυριωτέρου Πυροβολείου τῶν Τούρκων ὑπὸ τοῦ Μηχανικοῦ Μιχ. Κοκκίνη διὰ τοῦ κανονίου τῶν 18 λιτρῶν, τὸ ὁποῖον ἀπέστειλεν εἰς τὴν πόλιν ὁ ἐν Πίσῃ τῆς Ἰταλίας Ἀρχιερεὺς Ἰγνάτιος, αἱ ἐπιθέσεις τῶν Πολιορκουμένων ἀπέβησαν πυκνότεραι καὶ ἔφεραν εἰς δύσκολων θέσιν τοὺς Τούρκους, οἵτινες κατατρυχόμενοι ὑπὸ ἐλωδῶν πυρετῶν καὶ βασανιζόμενον ὑπὸ ραγδαίων βροχῶν ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν 26 Νοεμβρίου 1823 ἀνεχώρησαν κατησχυμμένοι ἐγκαταλείψαντες καὶ τὰ Πυροβόλα των, ἅτινα ἔθαψαν εἰς τὴν Γῆν καὶ ἐκάλυψαν μὲ πλάκας διὰ νὰ φαίνωνται ὡς Τάφοι Τούρκων καὶ πυρπολήσαντες τὰ διὰ τοῦ Ἀχελώου μεταφερθέντα ἑπτὰ πλοιάρια.

Ἡ ὑποχώρησις αὕτη μετεβλήθη εἰς φυγὴν ἔνεκα τῆς ἐπιμόνου καταδιώξεως τῶν Αἰτωλικιωτῶν καὶ ἄλλων Χωρικῶν καὶ τέλος κατέληξεν εἰς πανικόν, ἔνεκα τοῦ ὁποίου πλεῖστοι Τούρκοι ἐπνίγησαν κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Ἀχελώου.

Ὡς μοὶ διηγεῖτο ἡ πρὸς πατρὸς μάμη μου καὶ ἡ γείτων μας Γώγαινα τοσοῦτον θάρρος ἔλαβον οἱ κάτοικοι ἐκ τοῦ θαύματος, ὥστε ὁ Σπῦρος Στέλιος ἢ Σγουμποστέλιος ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν παιδίων, ὡσάκις ἔβλεπον πίπτουσαν ἐχθρικήν βόμβαν ἔσπευδον πρὸς αὐτήν, τὴν ἐκάλυπτον διὰ τῶν ἐνδυμάτων των καὶ ἐπέφερον ἐξ ἐλλείψεως ἀέρος τὴν σβέσιν τῆς θρυαλίδος (φυτιλίου) αὐτῆς καὶ συνεπῶς τὴν ματαιώσιν τῆς ἐκρήξεως.

Τὴν 21 Ἰανουαρίου 1824 ἐπεσκέφθησαν τὸ Αἰτωλικὸν ὁ λόρδος Βύρων μετὰ τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου καὶ ἄλλων καὶ συνεχάρησαν τοὺς κατοίκους διὰ τὴν κατὰ τὴν πολιορκίαν καρτερίαν των διὰ τῆς ὁποίας συνετρίβη ὁ ἐχθρὸς καὶ ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν.

Κατόπιν ἐπεσκέφθησαν τὸν Ναὸν Ταξιαρχῶν καὶ εἶδαν τὸ Ἱερὸν φρέαρ καὶ ὕστερον εἰσῆλθον εἰς τὸν Ναὸν τῆς Παναγίας καὶ προσεκύνησαν τὸν Ἱστορικὸν Ἱερὸν

Ἐπιτάφιον τοῦ Ναοῦ τὸν δωρηθέντα εἰς τὴν πόλιν περὶ τὸ 1330 ὑπὸ τοῦ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ φυγάδος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸ ἀρχαιότατον τοῦτο ἱστορικὸν θρησκευτικὸν κειμήλιον, ἔργον ἀριστοτεχνικῆς κατασκευῆς τῆς Βυζαντινῆς Καλλιτεχνίας, οὗ ὅμοιον δὲν ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι, εὐλόγως καθίσταται ἐκάστην Μεγάλην Παρασκευὴν γενικὸν προσκύνημα τῶν κατοίκων τῶν πέριξ πόλεων καὶ χωρίων. Ὁ Ἐπιτάφιος οὗτος ἔχει μεγάλην ἱστορίαν (ᾠρα μονογραφίαν 1908 τοῦ Αἰτωλικιώτου κ. Ι. Ζ. Οἰκονομοπούλου). Τοῦτον ἤρπασεν τὸ 1821 ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Κιουταχῆ Μπεκῆρ καὶ μεταχειρίσθη ὡς ἐπίσαγμα τοῦ ἵππου του, ἀλλὰ μόλις ἵππεῦσεν ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου κεραυνόπληκτος. Τὸν Ἐπιτάφιον τοῦτον μεταφερθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς Πρέβεζαν ἐξηγόρασαν οἱ κάτοικοι τοῦ Αἰτωλικοῦ διὰ κοινῶν ἐράνου τὸ 1830 ἀπὸ τὸν Πασσᾶν τῆς Πρεβέζης.

Τὸ θαῦμα τοῦ φρέατος τῶν Ταξιαρχῶν γενόμενον γνωστὸν εἰς Εὐρώπην διὰ τοῦ ἀπὸ 25 Φεβρουαρίου 1824 φύλλου τῆς Γενικῆς Ἐφημερίδος τοῦ Μονάχου, ἣ ὁποία δι' εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου τῆς παρηκολούθει τὴν Τουρκικὴν ἐκστρατείαν, συνεκίνησε τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Γερμανὸν ποιητὴν Γουσταῦον Σβάμπ τὸν ἐξῆς ὕμνον πρὸς τὸ Αἰτωλικὸν περιεχόμενον εἰς τὴν ἐν λειψία ἐκδιδομένην Συλλογὴν ἀσμάτων τοῦ Καρόλου Ὁφράνα σελ. 825 καὶ μεταφρασθέντα ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου συμπολίτου μου καὶ Γερμανομαθοῦς Ἀλεξίου Τσιμπουράκη Προξένου τῆς Ἑλλάδος.

ΥΜΝΟΣ

Γελαῖ ἐν Νησίον ὑπὸ συκῶν καὶ Ροδοनिῶν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν κατάφυτον οἶον ἀλλαχοῦ μόνον ἢ φαντασία νὰ πλάσῃ καὶ ὁ ἄνθρωπος μόνον ἐν ἐωθινῷ ὄνειρῳ νὰ ἴδῃ δύναται.

Ἐπὶ τῶν Βουνῶν αὐτοῦ κινεῖται εἰς λαός, λαλῶν τὴν ἀρχαίαν, τὴν προσφιλῆ γλῶσσαν, ἥτις ἡμῖν φθέγγεται τὴν φωνὴν τῶν θεῶν, διὰ νέων δὲ πτερύγων σκέπει αὐτὸν ἢ ἐλευθερία.

Οἰκεῖ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων, τῶν Χερουβείμ οἷς θαρρεῖ καὶ ὧν ὁ οἶκος ὠκοδόμηται ἐκ λίθου, ἐν λευκῇ περιβολῇ ἀγνός καὶ ἄσπιλος.

Ἄλλὰ μήπως καὶ τὸ πένθος οἰκεῖ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ; Διατὶ εἰσὶν ἔρημοι αἱ ἐκ ρόδων σκιάδες;

Διατὶ οὐδὲν ἀσμάτιον κατὰ τὸν τρυγητὸν τῆς σταφυλῆς, οὐδεμία δὲ ἀνταλλαγὴ ἐμπορευμάτων κατὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης;

Διατὶ βρίθῃ ἐκεῖ ἐπὶ τῶν ὑδάτων καὶ ἐκτείνεται μέχρις ὄπισθεν τῶν ἀπορρώγων πετρῶν πλῆθος ἰστών τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ἄγριος στόλος ἀνδρῶν, μισούντων τοὺς Χριστιανούς.

Θὰ ἀθυμῆσῃς μικρὴ Ἑλληνικὴ Λαεῖ; Δὲν ἔπαλλες τὸ ξίφος τῶν προγόνων; Δὲν ἐνίκησες ἀνδρεία σὺν τῇ Ἐλευθερίᾳ;

Ἀνδρείαν καὶ Εἰφή ἱκανὰ, ἵνα κατασφάξωσιν αὐτοὺς. Ἄλλ' ὅμως εἰσὶν ὑπέρολλοι! Δὲν ἔχεις τείχη τεχνήεντα χαρακώματα!

Ναὶ Πύργους καὶ τείχη φόβητρα τῶν ἐχθρῶν, ἱκανὰ νὰ διαρκέσωσι ἐπὶ δέκα γεννεὰς.

Καὶ δὲν ὠριμάζουσιν ὀπῶραι, ἱκανὰ πλῆθος σταχύων, Σύκων καὶ Ἐλαίου;

» Οὐδόλωσ με προσπελάζει ἢ πείνα, οὐδέ με τάλαιπωρεῖ, διότι με τρέφει τὸ θέρος, ὅπερ χειμῶν δὲν ἐπακολουθεῖ.

» Ἐν μόνον πρᾶγμα ἢ φύσις ἐπελάθετο νὰ μοὶ ἐπιδαφιλεύσῃ. Οὐδεμία πηγὴ ἀπὸ τῶν στέρνων ἀναβλύζει αὐτῆς. Τὸ πάλαι ἀπὸ μακρυνῶν ἀκτῶν ἠγόραζον ὕδωρ, ἀλλ' ἤδη ἐκ πάντωντῶν σημείων ὁ ἐχθρὸς με ἀπείπρογει.

» Μάτην ἔχυσα αἷμα καὶ τὸν μόλυβδον διηύθυνα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ ῥώμη ἐκλείπει, ἢ ζωὴ οἴχεται, διό τι πέμπει κατ' ἐμοῦ τὴν σύμμαχον αὐτοῦ δίψαν.

» Ὁ ὀφθαλμὸς σκυθρωπὸς ἀτενίζει τὴν Γῆν. Ἄλλ' ἰδέ! Τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν πρὸς τὸν οἶκον πορεύεται τῶν Ἀγγέλων καὶ δεήσεις ἀντηχοῦσι. ὦ Οὐράνιε Θεέ σὺ δύνασαι νὰ πέμψῃς ἡμῖν ὕδωρ.

» Στέλλεις τὸν Ἄγγελόν Σου ἐπὶ ἀέρων καὶ νεφελῶν καὶ τοὺς δούλους Σου ἀπὸ τῶν φλογῶν ἀπαλλάττεις, τότε πλοῖα συγκρουόμενα παταγοῦσι, τότε κατακυλίεται ὁ Τύραννος τοῦ λαοῦ σου.

» Σήμερον ἐπίτρεψον, ἵνα οἱ πιστοὶ ἰχνεύσωσι τὴν ἀπόκρυφον φλέβα τῆς Γῆς. Ἄμα ὡς αἱ πηγαὶ περὶ ἡμᾶς ἀναβλύσωσι τὰ στίφη τοῦ ἐχθροῦ οὐδέποτε θὰ νικῆσωσιν ἡμᾶς. Εἰσάκουσον ἡμᾶς Σῶτερ.

» Οὕτω φωνοῦσι πάντες. Ἦκουσε τὴν ἰκεσίαν; Διατι δὲν ἀποτρέπει τοῦ Ἐχθροῦ τὸν ἄγριον θυμόν; Αἱ χαράδραι βροντῶσι καὶ αἱ σφαῖραι πίπτουσι.

» Ἴδου μία διὰ τῶν πτερῶν τῆς θυέλλης ἵπταται; διασχίζει τοῦ Ναοῦ τὴν θολωτὴν στέγην, ἀναύδους ποιεῖ τοὺς προσευχομένους καὶ καταπίπτει ἐν τῷ μέσῳ.

» Πλήττει τὸ ἔδαφος, ἀνασκάπτει τὴν γῆν, εἶτα ὀρμητικῶς ὀρύσσει ἐν τῷ ῥήγματι. Καὶ τότε ἀκούεται ἀναβλύζουσα καὶ τότε ὀράται ἐκχεομένη, καὶ τότε ἀναβλύζει πηγὴ ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ χάσματος.

» Χαῖρε ὑπερβαλλόντως Ἀρχάγγελε τοῦ Θεοῦ. Φέρεσαι ὡς ὁ Κεραυνὸς δι' ἐμπύρων πτερύγων. Ἀναπηδᾷς ἐκ βαθέων χειμάρρους, ὅταν ὁ καιρὸς ἔλθῃ, ἵνα σώσῃς τὸν Λαὸν τῶν εὐσεβῶν.

» Τότε ἕκαστος ἀπὸ τῆς Ἱερᾶς ἀντλεῖ Πηγῆς Διὰ παντὸς τοῦ σώματος Ἀγγελικὴ εἰσδύει ρώμη. Σπεύδοντες ὀρμῶσιν ἀπὸ τοῦ Ναοῦ πρὸς ἔργα μεγάλα ἐπὶ τῶν χαρακωμάτων.

» Τρισχιλίας σφαίρας βάλλει ἀπὸ τῶν φαράγγων κατὰ τῆς Ἁγίας Νήσου μάτην ὁ ἐχθρὸς, διότι πᾶσαι σβέννυνται ἐν τῇ φορᾷ αὐτῶν. Οὕτως ἡ ἐλευθερία διὰ παντὸς θεμελιωθήσεται.

ΓΟΥΣΤΑΥΟΣ ΣΒΑΜΠ

Ἐπίσης εἰς τὸ Περιοδικὸν Πανδώρα τοῦ 1826 εἰς διθύραμβον «ὁ Ἱερὸς Ἄγων» ἀπαντᾷται μικρά, ἀλλὰ πιστὴ εἰκὼν τοῦ θαύματος ἐκείνου.

» Διψᾷ ἐν σῶμα ἀνδρῶν Γενναίων
 » Κ' ἐλπίζει θρίαμβον ὁ ἐχθρὸς
 » Ὁ Πλάστης ὅμως ὡς μάνα νέον
 » Νερὸ στέλλει διὰ πυρὸς κ

* * *

» Ἐντὸς Ἁγίου Ναοῦ σκορπίζει
 » Χώματα, βόμβα πυριφλεγῆς
 » Ἄλλ' ὡς ἐκ θαύματος ἀναβλύζει
 » Πόσιμον ὕδωρ καλῆς Πηγῆς

* * *

» Εἰς οὐδὲν ἄλλο ἄς μὴ ἐλπίζῃ
 » Ἔθνος ἢ Πόλις, μέγας, μικρὸς
 » εἰμὴ σ' Ἐκεῖνον, ὅπου δροσίζει
 » διψῶντα χεῖλη διὰ πυρὸς.

* * *

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Αἰτωλικοῦ ἡ πηγὴ αὕτη ἐπεχώσθη ἐκ διαφορῶν αἰτιῶν καὶ ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων κυρίως ὑψώσεως τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ, καὶ ἔκτοτε, ὡς μὴ ἔδει, ἐλησμονήθη ἀλλ' ὁ ἐμπνευσμένος συντάκτης τῆς ἐγχωρίου Ἐφημερίδος Παναιτώλιον κ. Ἰωάν. Ζ. Οἰκονομόπουλος, ἐπεδίωξε δι' αὐτῆς μετὰ τόσης ἐπιμονῆς τὴν

ἀνεύρεσιν τῆς Θείας Πηγῆς, ὥστε ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν περιέργειαν τῆς Ἀειμνήστου Βασιλίσσης Ὑλγας, ἣτις ηὐδόκησε νὰ στείλῃ τὸν Γραμματέα αὐτῆς κ. Λαμπάκη, ὅστις δαπάναις τῆς Σεπτῆς, φιλοπάτριδος καὶ Χριστιανικωτάτης ἐκείνης Βασιλίσσης, ἐνεργήσας ἀνασκαφὰς ἐν τῷ Ναῷ τῶν ταξιαρχῶν ηὐτύχησε τὴν 8 Ἰουλίου 1907 νὰ ἀνεύρῃ τὸ Θεῖον φρέαρ καὶ παραδώσῃ τοῦτο εἰς τὸν λαὸν τοῦ Αἰτωλικοῦ, ὡς ἀπτόν δεῖγμα τῆς εὐνοίας τῆς Θείας Προνοίας πρὸς τὸν διὰ σκληρῶν ἀγώνων καὶ ἀναριθμήτων θυσιῶν ἀγωνισθέντα ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας τοῦ λαόν.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀνωτέρω ἐκστρατείας θὰ ἐπεκράτῃ ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι ἀπολύτως ἡσυχία, ἐὰν μὴ ἐλάμβανον χώραν ἐν Πελοποννήσῳ οἱ κατὰ τὸ 1824 ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες μεταδοθέντες καὶ εἰς αὐτὴν, εἰς μικρὸν εὐτυχῶς σημεῖον, ἐπέφερον ἀνωμαλίας ἐπικινδύνους, λόγῳ πρὸ πάντων τῆς τάσεως τῶν Στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν νὰ σφετερισθῶσι πάντα τὰ εἰσοδήματα καὶ τῶν ἐρίδων αὐτῶν περὶ φιλοπρωτείας.

Ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης ὁ Γ. Καραϊσκάκης ἐγκατεστάθη εἰς Αἰτωλικὸν καὶ μετέβαλε τὴν πόλιν εἰς Στρατόπεδον. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἀνακαλυφθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Καραϊσκάκη πρὸς τὸν Οὐμὲρ Βρυώνην ὁ Μαυροκορδάτος εἰσήγαγε τὸν Μάϊον 1824 αἰφνιδίως εἰς Αἰτωλικὸν τὴν ἐκ 1.500 ἀνδρῶν δύναμιν τοῦ ἐν Ἐηρομέρῳ Στρατοπέδου καὶ συνέστησε Στρατοδικεῖον, ἵνα δικάσῃ τὸν Καραϊσκάκη, ὅστις διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν καταδίκην ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ Αἰτωλικὸν.

Τότε ὁ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος πρὸς πρόληψιν πάσης διαδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς ἀρρώστειας τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ ἐκ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, συνεκάλεσε ἐν Αἰτωλικῷ συνέλευσιν τῶν προκρίτων, πληρεξουσίων καὶ ὀπλαρχηγῶν, ἣτις συνελθοῦσα τὴν 17 Δεκεμβρίου 1824 εἰς τὸν Ναὸν τῆς Παναγίας, ἀφοῦ ἐξέλεξε Πρόεδρον τῆς συνελεύσεως τὸν Στρατηγὸν Γεώργιον Τσόγκα καὶ Γραμματέα τὸν Κώσταν Πολυχρόνην, ἠσχολήθη εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν εἰσοδημάτων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, περὶ μισθοῦ καὶ διατροφῆς τῶν Στρατιωτῶν αὐτῆς καὶ περὶ Ὀχυρώσεως Μεσολογγίου καὶ Αἰτωλικοῦ καὶ προέτρεψε τοὺς Στρατιωτικοὺς Ἀρχηγοὺς καὶ ἰδίως τὸν Δημ. Μακρῆν νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἐπαρχίας, ὅσα γεννήματα καὶ λοιπὰ εἶδη κατεκράτουν.

Ἐνῶ δὲ συνεζήτουν μετὰ φανατισμοῦ καὶ ἠγωνίζοντο νὰ πείσουν τοὺς Καπεταναίους πρὸς τοῦτο, ἐγένετο τρομακτικὸς σεισμὸς, ἐξ οὗ λαβῶν ἀφορμὴν ὁ ἐκ τῶν πληρεξουσίων Αἰτωλικοῦ Ἄνδρ. Οἰκονομόπουλος ἐξήγησε τὸν σεισμὸν ὡς ὄργην τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς Καπεταναίους εἶπε «Μάθετε ὅτι ὁ Θεὸς ἀπεφάσισε νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν λαὸν τοῦ ὄχι μόνον ἐκ χειρὸς τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ ἐκ χειρὸς τῶν ἀγαπώντων τὴν ἀνομίαν καὶ τὴν ἀδικίαν Χριστιανῶν» ταῦτα ἔθιξαν τὸ ἀκμαῖον τότε θρησκευτικὸν αἶσθημα τῶν Καπεταναίων καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ παραδώσωσι πάντα τὰ κατακρατούμενα εἶδη εἰς τοὺς κατοίκους.

Οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὴν Συνέλευσιν ταύτην ἦσαν κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 104 φύλλον τῆς ἐφημερίδος «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» τῆς 24 Δεκεμβρίου 1824 οἱ ἑξῆς:

Στρατηγοί

Γεώργ. Τσόγκας, Νότης Μπότσαρης, Νικ. Στουρνάρας, Αλεξ. Βλαχόπουλος, Δημ. Μακρῆς, Γιαννάκης Ράγκος, Χρηστ. Μακρῆς καὶ Κώστας Σαδήμας.

Ἀντιστράτηγοι

Γεώργ. Βελῆς καὶ Δημ. Τσέλιος

Χιλίαρχοι

Γρηγ. Λιακατᾶς, Σπυρ. Κοντογιάννης, Κωνστ. Βλαχόπουλος, Ἀπόστ. Κουσουρῆς, Ἀναγνώστης Καρπούζης, Βασίλ. Χασάπης, Κωνστ. Λεπενιώτης, Σωτ. Κοντζαμάνης, Σωτ. Γιώτης, Λαμπρούσης Φωτομάμας, Κίτσος Κώστας, Σπυρ. Λάμπρου, Ἀναγν. Καραγιάννης, Κωστ. Ντεληγιάννης, Στάθης Κατσαρός.

Καπεταναῖοι

Γιάννης Σούκας, Δημ. Σίψας, Βαγγέλης Κίτσου Κοντογιάννης, Ἀλέξ. Μορελάς, Κώστας Οἰκονόμου.

Πληρεξούσιοι Αἰτωλικοῦ

Σπῦρος Κουρκουμέλης, Κώστας Τσάλας, Μῆτσος Φραγκούλης, Ἄνδρ. Οἰκονομόπουλος, Εὐθύμιος Βασιλάκης, Ἄθαν. Παλκουσουριᾶς, Ἀναγν. Κίστου.

Πληρεξούσιοι Μεσολογγίου

Ἀλέξ. Τσιμπουράκης, Σπῦρος Τρικούπης, Νικ. Καρπούνης, Ἀπόστ. Καψάλης, Δημ. Πλατύκας, Νικόλ. Δροσύνης, Ἄθαν. Ραζηκότσικας.

6ον ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ 1825 ΤΩΝ ΜΕΧΜΕΤ-ΡΕΣΙΤ ΚΙΟΥΤΑΧΗ ΠΑΣΣΑ ΡΟΥΜΕΛΗ ΒΑΛΕΣΗ ΚΑΤΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΚΑΙ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἀπεφασίσθη τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1825, Τὸ ὑπ' ἀριθ. 29 τῆς 11 Ἀπριλίου 1825 τόμ. β. σελ. 41 τῶν Ἑλληνικῶν Χρονικῶν ἀναφέρει τὰ ἐξῆς:

«Σήμερον πρὸ μεσημβρίας ἔφθασαν τέλος πάντων οἱ ἐχθροὶ ἀπέναντι τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς τὰ περιβόλια, ὅπου καὶ συνάζονται ὅλον ἐν. Οἱ ἡμέτεροὶ ἰδόντες τοὺς ἔρριξαν εὐθὺς τρία κανόνια ἐκ συνθήματος καὶ μᾶς ἀνήγγειλαν ἐνταῦθα πάραυτα τὸν ἐρχομὸν των.

Ἐκ τοῦ Στρατοῦ τούτου ἀνερχομένου εἰς 9.000 – 10.000 ἄνδρας ἀπεσπᾶσθησαν 4.000 Γκέγκιδες καὶ Μιρδίται διὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ κατέλαβον ὅλα τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα καθὼς καὶ τοὺς αὐλακας Μπούκας καὶ Χελωναρίου διὰ νὰ διακόψωσι πᾶσαν ὑδρευσιν τῆς πόλεως. Τὸ λοιπὸν ἐχθρικὸν Στράτευμα ὤδευσεν εἰς Μεσολόγγιον.

Τὴν 18 Ἀπριλίου μέρος αὐτῶν προχώρησε διὰ τῆς Σταμνᾶς καὶ ἐκυρίευσαν τὸ ὀχύρωμα τῆς ἔξω χώρας διὰ νὰ διακόψωσιν καὶ τὴν μετὰ τῆς Πηγῆς τοῦ Κεφαλοβρούσου ἐπικοινωνίαν τοῦ Αἰτωλικοῦ (Ἀριθ. 11 τῆς 16 Ἀπριλίου φύλλου τῶν Ἑλλ. χρονικῶν), οὕτω δὲ πᾶσα ἐλπίς ὑδρεύσεως τοῦ Αἰτωλικοῦ ἔξωθεν ἐξέλιπε, ἐν τῇ Μάχῃ ταύτῃ ἔπεσε τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῶν ὑπερασπιζομένων τὴν Πηγὴν Κεφαλοβρούσου Αἰτωλικιωτῶν, ἐπανειλημμένοι δὲ ἀπόπειραι τῶν Κώστα Φαράντου καὶ Κώστα Γουλέμη, βοηθουμένων ὑπὸ 4 πολεμικῶν Πασσαρῶν, πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἔξω χώρας ἀπέτυχον καὶ οὕτω τὸ Αἰτωλικὸν εὐρέθη πάλιν πρὸ ἐλλείψεως ὕδατος, διότι τὸ ὕδωρ τῆς στέρας τοῦ Πάππου μου Οἰκονομοπούλου ἐξηντλήθη, τὸ δὲ ὀλίγον ὕδωρ, ὅπερ ἀνέβλυζεν ἐκ τοῦ φρέατος Ταξιαρχῶν ἦτο ἀνίκανον νὰ θεραπεύσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν τριπλασιασθέντων κατοίκων τῆς πόλεως ἐκ τῆς εἰσροῆς πολλῶν οἰκογενειῶν χωρικῶν τῆς Παραχελωῖτιδος, αἱ ὁποῖαι φεύγουσαι τοὺς ἐπερχομένους Τούρκους κατέφυγον ἐκεῖ.

Ἀλλὰ καὶ τότε συνέβη ἕτερον θαῦμα, διότι ἐνῶ οἱ κατοικοὶ διελογίζοντο πῶς ἢ φρουρὰ καὶ τόσος λαὸς θὰ ἠδύναντο ἀνθέξουν εἰς τὴν δίψαν, στρατιώτης πεσὼν εἰς τὴν θάλασσαν (πλησίον τοῦ Ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὡς λέγει ἡ παράδοσις), ἵνα κολυμβήσῃ, παρετήρησεν ὅτι τὸ ὕδωρ αὐτῆς ἦτο γλυκὸ καὶ ἐξελθὼν ἀμέσως μετέδωκε τὴν εἶδησιν καὶ πάντες ἔσπευσαν καὶ ἐγέμισαν τὰ δοχεῖα των. Τὸ ὕδωρ αὐτὸ προήρχετο ἐκ βροχῶν ἐπιπλέον ὡς ἐλαφρότερον καὶ ἀπέβη εὐεργετικὸν, διότι καὶ τὰς ἀνάγκας τῶν κατοίκων ἐθεράπευσε προσωρινῶς καὶ τοὺς ἐχθρούς, μαθόντας τοῦτο, ἔκαμε νὰ χαλαρώσωσι τὴν πολιορκίαν, ἀφοῦ δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐξαναγκάσωσιν εἰς παράδοσιν τοὺς κατοίκους διὰ τῆς δίψης».

Ἄλλ' ἅς ἀφήσωμεν τὰ ἑλληνικὰ χρονικὰ τοῦ Μάγερ νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τούτου ἀναγράφοντες ὅσα ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 33 φύλλον αὐτῶν τῆς 25 Ἀπριλίου 1825.

«Γίνονται πολλὰ πράγματα ἐν Οὐρανῶ καὶ ἐπὶ Γῆς»

«ἄλλως παρ' ὅτι οἱ Σχολαστικοὶ μας τὰ φαντάζονται»

(Σαίξπηρ)

«Τὸ Αἰτωλικὸν εἶναι ἰκανῶς γνωστὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ τὴν Γενναίαν ἀντίστασιν τοῦ τῷ ἔτει 1823 ἐναντίον τοῦ Σατράπου τῆς Σκόδρας».

«Τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἑλλάδος ἐπειδὴ περιορίζεται εἰς ἓνα νησιδίων μέσα εἰς τὴν λίμνην καὶ εἰς τὰ ρηχὰ (νερὰ) ἔχει τόσῃν ἔλλειψιν σχεδὸν ὅλος αὐτὸς ὁ τόπος ποσίμου νεροῦ, ὥστε εἰς μίαν πολιορκίαν πάντοτε αὕτη ἢ πόλις διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ νεροῦ εἶναι ἐπόμενον νὰ πάθῃ σημαντικὴν βλάβην».

«Μία βρύσις κειμένη εἰς τὸ μεσημβρινὸν μέρος ἔξω τῆς πόλεως ἐπροφυλάχθη ἕως τὰς 17 τρέχοντος ἀπὸ τοὺς ἡμετέρους διὰ μέσου ἑνὸς φρουρίου ὄντος πλησίον τῆς βρύσεως».

«Τοῦτο ἐγκατελείφθη ἔπειτα ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας, ἀπὸ αἰτίας ἃς ἡμεῖς διόλου ἀγνοοῦμεν, ἐπιάσθη ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ λοιπὸν κάθε ἐλπίς τοῦ νὰ λάβῃ ἢ πόλις νερὸν ἀπὸ αὐτὴν τὴν βρύσιν ἐκόπη μὲ τελειότητα».

«Πλὴν ἡ θεία πρόνοια, ἣτις τόσον φανερὰ μᾶς ἐπροφύλαξεν εἰς τὸν κατὰ τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ αἱματώδη ἀγῶνα μας, αὕτη ἢ θεία πρόνοια καὶ αὕτη ἢ ἀόρατος Δύναμις, ἢ ὁποῖα συχνάκις ἐπιφέρει πανικὸν φόβον καὶ θάνατον εἰς τὴν ἀγέλην τοῦ τυράννου ἐξέτεινε καὶ πάλιν τὸν κραταιὸν τῆς βραχίονα ἐφ' ἡμᾶς».

«Πῶς ὁμως; Εἰς ἡμᾶς εἶναι ἓνα αἴνιγμα τὸ ὁποῖον μῆτε ὁ καιρὸς, μῆτε αἱ περιστάσεις ποτέ, ποτέ θέλουν ἐξηγήσει».

«Ἄλμυρὸν νερὸν τῆς θαλάσσης παντελῶς ἄχρηστον εἰς πόσιν περιτριγυρίζει τὸ Ἀνατολικόν. Πηγᾶδια δὲν εὐρίσκονται ὀλοτελῶς. Πῶς λοιπὸν ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ ἓν πολυάριθμον στράτευμα ἐναντίον τῆς δίψης καὶ τοῦ ὑπερβολικοῦ καύσωνος τοῦ πλησιάζοντος θέρους; Ἀπὸ τὴν Γεωγραφικὴν θέσιν τούτου τοῦ τόπου δύναται καθεὶς εἰδήμων φυσικῶς νὰ καταλάβῃ τὸν καύσωνα καὶ τὴν ἀπὸ τούτου ἐπομένην δίψαν».

«Ὅμως καθὼς προείπομεν ὁ Μέγας ὑπερασπιστὴς μας δὲν μᾶς ἐγκατέλειψε μῆτε εἰς αὐτὴν τὴν ἄπορον κατάστασιν καὶ ἡμεῖς καθὼς εἶναι ἴδιον ἐλευθέρου ἀνδρὸς κηρύττομεν ἐλευθέρως καὶ παρρησίᾳ τὴν ἀλήθειαν καὶ ἃς μᾶς γελάσουν ἢ ἃς μᾶς κατηγορήσουν οἱ ἄπιστοι καὶ οἱ σοφισταί, ἢ ἀλήθεια εἶναι ἀλήθεια καὶ κάθε λόγος κατ' αὐτῆς εἶναι μικρὸς».

«Ἀπὸ ἓν οἶκημα κείμενον πλησίον τῆς θαλάσσης ἠθέλησεν ἓνας Στρατιώτης νὰ δροσισθῇ ἀπὸ τὸν καύσωνα μέσα εἰς τὴν θάλασσαν, κατὰ τύχην αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἔλαβεν ὀλίγον θαλάσσιον ὕδωρ εἰς τὸ στόμα του καὶ τὸ εὔρε γλυκύτατον ἀντὶ ἄλμυροῦ».

«Ἀπορῶν διὰ τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο τὸ ἐκοινοποίησεν εὐθὺς εἰς ὅλους καὶ ἀμέσως ἔτρεξεν ἓν πλῆθος ἀνθρώπων εἰς τὸν Αἰγιαλὸν καὶ εὐρόντες ἀληθέστατον τὸ συμβᾶν συνηθοίσθησαν ὅλοι μὲ λαγήνους καὶ διάφορα ἀγγεῖα καὶ ἐπροβλέφθησαν τόσον ἀπὸ νερό, ὥστε ἡ πολιορκουμένη πόλις δὲν θέλει πάσχει ἔλλειψιν νεροῦ καὶ ἐπομένως οὔτε δίψαν. Τὴν 19 καὶ 20 ἐξηκολούθησε τὸ ἴδιον καὶ ἐπληροφορήθησαν ἀπὸ τὴν πείραν καὶ ἐκεῖνοι οἵτινες πάντοτε εἰς τοιαῦτα παρὰξένα συμβεβηκὸτα ἀμφιβάλλουν καὶ τὰ ἐκατηγόρουν».

«Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀπὸ τὰ πλησίον ὑψώματα κατερχόμενον γλυκὸ νερὸν ὠθούμενον ἀπὸ τὸν Βορρῆαν πρὸς τὴν θάλασσαν ἐστέκετο τὸ ἓν τρίτον ἴσως ὡς ἐλαφρὸν ἐπάνω εἰς τὸ ἄλμυρὸ νερὸ χωρὶς νὰ ἀνακατωθῇ».

«Πλὴν ὅπως καὶ ἂν εἶναι τὸ πολιορκούμενον Ἀνατολικὸν εἶχεν ἔλλειψιν ποσίμου νεροῦ καὶ ἡ περίστασις πλέον ἢ ἡ θεία Πρόνοια, ἣτις βλέπει καὶ γινώσκει τὸν μέγαν τοῦτον ἀγῶνα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μας ἐπροφύλαξε καὶ τώρα καὶ μᾶς ἐβοήθησε».

«Ἄς εἰπῆ ὅποιος θέλει ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἶναι πλήρες προλήψεων».

«Ἄς εἰπῆ ὅποιος θέλει ὅτι θαύματα δὲν γίνονται σήμερον. Ἡμεῖς ὅμως πλήρεις πίστεως καὶ ἐλπίδος προσευχόμενοι λέγομεν **Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς ὁ ἐνισχύων τοὺς ἀσθενεῖς** (Ἰησοῦς Σειράχ)».

«Οὕτως οἱ Αἰτωλικιῶται ἀπαλλαγέντες τοῦ ἀμέσου κινδύνου τῆς δίψης ἐφρόντισαν διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Μεσολογγίου συνδραμόντες αὐτὸ διὰ τοῦ ἡμίσεως τῶν ὀπλοφόρων τῆς πόλεως καὶ 4 κανονιοφόρων Πασσαρῶν.

www.pentalofo.gr

ΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΤΟΛΜΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Μετὰ τὴν ἄφιξιν ὅμως τοῦ Ἰμβραήμ Πασσᾶ τῆς Αἰγύπτου τὰ Στρατιωτικὰ σχέδια τῶν Τούρκων μετεβλήθησαν καὶ τῇ εἰσηγήσει τῶν ἐπιτελῶν του, Γάλλων Ἀξιωματικῶν, ἀπεφασίσθη ἡ ἀπομόνωσις τοῦ Μεσολογγίου διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν προπυργίων του Βασιλαδίου καὶ Αἰτωλικοῦ.

Ἀναθέντος τοῦ Βασιλαδίου οἱ Τούρκοι ἐστράφησαν πρὸς τὸ Αἰτωλικὸν, διότι διὰ τῆς ἀλώσεως καὶ αὐτοῦ τὸ Μεσολόγγιον ἀπεμονοῦτο τελείως.

Ὡς γνωστὸν τὸ Αἰτωλικὸν συγκοινωνεῖ μὲ τὴν λιμνοθάλασσαν Μεσολογγίου καὶ ἐκεῖθεν μὲ τὸν Κόλπον τῶν Πατρῶν δι' αὐλάκος μήκους ἐνὸς χιλιομέτρου περίπου, ὀνομαζομένης «Ἀγλάμπρα». Τὸ στενώτερον μέρος τῆς αὐλάκος ταύτης κείμενον εἰς τὸ μέσον καλεῖται Ντολμᾶς πλάτους 15 σχεδὸν μέτρων.

Δυτικῶς τοῦ σημείου τούτου ἐπὶ τῆς νησίδος Ξέρας ἔνθα τὸ Ἰχθυοτροφεῖον Πόρος οἱ Αἰτωλικιῶται ἀνήγειραν ὄχυράματα πρόχειρα ἀπέναντι τῆς πεδιάδος Φοινικιάς καὶ ἀρκτικῶς αὐτῶν Πυροβολεῖον, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεκλείετο πᾶς εἰσπλους πλοίων πρὸς τὴν λιμνοθάλασσαν Αἰτωλικοῦ καὶ συνεπῶς πᾶσα ἐκ τῆς θαλάσσης ἐπίθεσις κατὰ τῆς πόλεως.

Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐπιτελεῖς τοῦ Ἰμβραήμ παρετήρησαν τὴν σπουδαιότητα τοῦ Ντολμᾶ καὶ συνέστησαν τὴν διὰ πάσης θυσίας ἄλωσιν αὐτοῦ, διότι ἄλλως πᾶσα ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Αἰτωλικοῦ ἦτο ματαιοπονία καὶ ἐπικίνδυνος συνάμα.

Ἡ ἐπιχείρησις ἀπεφασίσθη καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς ἀνετέθη εἰς ἓνα τῶν δοκιμωτέρων Τούρκων ἀξιωματικῶν τὸν Χουσεῖν Βέην.

Οὗτος ἄγων 4.000 περίπου μαχητῶν πεζῶν καὶ Ἰππέων ἔφθασεν εἰς Φοινικίαν τὴν 26 Φεβρουαρίου 1826 καὶ ἀμέσως ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀνέγερσιν ἰσχυροῦ πυροβολεῖου ἀπέναντι τοῦ Ντολμᾶ, ὅπερ ὤπλισεν διὰ τριῶν ἰσχυρῶν κανονίων μεταφερθέντων ἐκ Μεσολογγίου. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Αἰτωλικιῶται, ἀντιληφθέντες τὰς προετοιμασίας τοῦ ἐχθροῦ, ἔσπευσαν νὰ ἐνισχύσωσι τὸν Ντολμᾶν διὰ τῶν ἐκλεκτοτέρων πολεμιστῶν, οὓς εἶχον, διότι, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, μετὰ τὴν χαλάρωσιν τῆς πολιορκίας τοῦ Αἰτωλικοῦ ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς φρουρᾶς του ἀπεστάλη πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ κινδυνεύοντος Μεσολογγίου.

Συνελθόντες ὅθεν εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν οἱ πρόκριτοι προσεκάλεσαν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς φρουρᾶς, εἰς οὓς παρέστησαν τὸν κίνδυνον τοῦ Ντολμᾶ καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ ἠρώτησαν τίνες θέλουν νὰ μεταβῶσι πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς τοῦ Ντολμᾶ. Τότε συνέβη ἓν μοναδικὸν παράδειγμα πατριωτισμοῦ, αὐταπαρνήσεως καὶ ἐθελοθυσίας. Πάντες οἱ πολεμισταὶ ἐζήτουν νὰ προτιμηθῶσι.

Οἱ πρόκριτοι τοὺς ἠὺχαρίστησαν διὰ τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν, ἀλλὰ τοὺς ἐδήλωσαν ὅτι δὲν δύνανται νὰ δεχθῶσι τοῦτο καὶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν ἄνευ ὑπερασπιστῶν, ἔστω καὶ ὀλίγων.

Ἐν τέλει μετὰ πολλὰς φιλονικίας περὶ προτιμήσεως ἀνέθεσαν εἰς τοὺς προκρίτους τὴν ἐπιλογὴν οἱ ὅποιοι ἐκ μὲν τῶν Σωματαρχῶν ἐξέλεξαν τοὺς Παντολέοντα Ζ. Οἰκονομόπουλον, Σπύρον Τσάλαν, Ἄθαν. Παλκουσουριᾶν, Ἴων. Λεονάρδου, Πάνον Καρβέλην, Ἄθαν. Γολέμην, Κωνστ. Φαράντον, Ζαχ. Καραπάνον, Κων. Σ. Κουρκουμέλην, Μῆτσον Βλυσμαῶν καὶ Ἀπόστολον Καραντζογιάννην ἐκ δὲ τῶν Στρατιωτικῶν τοὺς Διον.

Καυκᾶν, Πᾶνον Τσιμπουράκη, Ἀλέξ. Πολιτάκη ἢ Βλαχοπεράτην, Νικόλ. Μπερσίμην, Γρηγ. Ντάκουλαν, Ἴωαν. Βύσσιον, Ἄθαν. Ταμπάκη, Γεωργ. Ζ. Οἰκονομόπουλον, Χαρ. Λάσκαρη, Δημ. Ράφτην, Ἴωάν. Στρατόπουλον ἢ Στρατοχόντζαν, Πᾶνον Καβάτσαν ἢ Μπουτμὲν, Ἄθαν. Καρατζογιάννην, Γεώργ. Σκόνδρα, Ἀπόστ, Κοσκόλην ἢ Κοκόλιαν, Νικολ. Κίνταν, Ἰ. Κατερινάκη, Γαλάνην Καρβέλην, Κωνστ. Μπουῖνον, Πέτρον Λιμπερίου, Ἄθαν. Κτίστην, Πᾶνον Λεονάρδον, Ἄναστ. Φλάκαν, Σωτήριον Γερολιμήνην, Ἄθαν. Μαυρίκη, Ἴωάν. Σκάκαν, Μῆτσον Σταράμον, Κωνστ. Τρικαλλινὸν, Πᾶνον Καρδακᾶν, Κων. Τσίτζον. Πᾶνον Καβαγιάδαν καὶ ἄλλους, ὧν τὰ ὀνόματα δὲν ἠδυνήθην δυστυχῶς νὰ μάθω καθὼς καὶ 4 πολεμικὰς Πάσσαρας ὑπὸ τοὺς Θεόδ, Πεπονούλαν, Δήμον Παπαδάτον, Ἀνδρέαν Μπακοῦλαν ἢ Κατσᾶν καὶ Πᾶνον Κόρον ἢ Καλαμπόκαν μετὰ τῶν ἀπαιτουμένων πληρωμάτων.

Πάντες οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ Ντολμᾶ μετὰ τῶν ἐλθόντων μετὰ τοῦ διορισθέντος Διοικητοῦ Στρατηγοῦ Γρηγ. Λιακατᾶ ἀνδρῶν τοῦ σώματός του ἀνήρχοντο ἐν συνόλῳ εἰς 300 σχεδὸν ἄνδρας.

Τοὺς ἀνωτέρω συνᾶδευσεν καὶ ὁ ἱερεὺς τῶν Ταξιαρχῶν Ν. Οἰκονόμος, ὅστις μετὰ τὴν συγκέντρωσιν εὐλογήσας αὐτοὺς ἐπέστρεψεν εἰς Αἰτωλικόν.

Ἦδη ἅς ἐκθέσωμεν τὰ τῆς πτώσεως τοῦ Ντολμᾶ κατὰ πιστὴν ἀφήγησιν τοῦ ἀειμνήστου γέροντος θείου μου Ἀναστασίου Κτίστου ἢ Κτιστοπούλου, αὐτόπτου καὶ διευθύνοντος τὸ Πυροβολεῖον τοῦ Ντολμᾶ, ἦν μεταβάλλομεν μόνον ὡς πρὸς τὸ λεκτικόν.

Τὴν μεσημβριάν τῆς 27 Φεβρουαρίου 1826 ὁ Χουσεῖν Βέης διέταξε τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἀμέσως ἴδωμεν τάγμα Ἀράβων καὶ ὅμοιον Ἀλβανῶν ἐκ τῶν ἔξωθι τοῦ Αἰτωλικοῦ πολιορκητῶν, τὰ ὅποια ὀρμηθέντα διὰ τῆς πεδιάδος Φοινικιάς, συνεπλάκησαν μετὰ τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Ντολμᾶ οἵτινες βάλλοντες εὐστοχος καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ πυροβολείου μας ἐπέφεραν τοιαύτην φθορὰν εἰς τοὺς ἐχθροὺς, ὥστε οὗτοι πτοηθέντες ὑπεχώρησαν σχεδὸν ἀτάκτως.

Τὴν ἐπομένην ἀπὸ πρωΐας ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐπίθεσις δι' ἐνὸς τάγματος Ἀράβων καὶ Τούρκων ἰππέων, ἀλλ' οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ Ντολμᾶ ἀνθίστανται ἀποτελεσματικῶς. Μετὰ σφοδρὰν μάχην οἱ ἐχθροὶ κλονίζονται, δειλιοῦν καὶ ἐπὶ τέλους ὑποχωροῦν καὶ αὐθις ἀτάκτως ἀφήσαντες τὴν πεδιάδα Φοινικιάς πλήρη πτωμάτων.

Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην φθάνει ἔφιππος εἰς Φοινικίων μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του ὁ Ἰμβραήμ, ὅστις ἰδὼν τὴν ἀτακτὸν ὀπισθοχώρησιν τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων καθίσταται μανιώδης καὶ διατάσσει ἀμέσως τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐπιθέσεως δι' ὅλης τῆς Τουρκικῆς δυνάμεως καὶ τὴν σύγχρονον ἐπίθεσιν διὰ θαλάσσης τῶν παρὰ τὴν Ξέραν περιπολούντων 36 Τουρκικῶν πολεμικῶν λέμβων πρὸς πλευροκόπησιν τῶν ἀμυνομένων.

Αἱ Τουρκικαὶ φάλαγγες ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ τῶν ἄνω κανονιοβολουσῶν Τουρκικῶν πολεμικῶν λέμβων ἐπιτίθενται μανιωδῶς κατὰ τοῦ Ντολμᾶ, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ προσβολαὶ μένουσιν καὶ πάλιν ἄκαρποι καὶ οἱ ἐπιτιθέμενοι καὶ πάλιν κλονίζονται, τότε ὁ Ἰμβραήμ διατάσσει νέαν ἔφοδον τῶν πεζῶν, τοὺς δὲ ἰππεῖς νὰ παρακολουθήσωσι τὴν ἔφοδον καὶ νὰ φονεύωσι τοὺς ὀπωσδήποτε δειλιῶντας ἢ δεικνύοντας τάσιν πρὸς ὀπισθοχώρησιν.

Ἡ σύγκρουσις ἐπαναλαμβάνεται καὶ μετ' ὀλίγον τὸ ἔδαφος καὶ ἡ διαχωρίζουσα τὸν Ντολμᾶν ἀπὸ τῆς Φοινικιάς στενὴ καὶ ἀβαθὴς αὐλαξ πληροῦται πτωμάτων. Τότε ἡ

μάχη λαμβάνει ἀγρίαν μορφήν διότι ἐχθροὶ καὶ ὑπερασπιστὰὶ πατῶντες ἐπὶ τῶν πτωμάτων ἔρχονται εἰς χεῖρας. Τὸ πυροβολεῖον μας καθίσταται ἄχρηστον διότι δὲν δυνώμεθα νὰ διακρίνωμεν τοὺς ἡμετέρους ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς. Οἱ Ἄραβες ἐπιτίθενται διὰ τῆς λόγχης, οἱ δὲ ἀμυνόμενοι πετάξαντες πλέον τὰ καρυοφύλια, ἅτινα ἐκ τοῦ διαρκοῦς πυροβολισμοῦ καὶ τῆς ἐκμηδενίσεως τῆς ἀποστάσεως κατέστησαν ἄχρηστα ξιφουλκοῦσι καὶ ἀντεπιτίθενται διὰ τῶν ξιφῶν καὶ γιαταγανίων διαφιλονεικοῦντες τὸ ἔδαφος σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν. Ὁ Στρατηγὸς Γρηγ. Λιακατᾶς, ξιφῆρης προηγεῖται καὶ ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀκάθεκτος, ἀλλὰ προχωρήσας ὑπὲρ τὸ δέον πληγώνεται εἰς τὸν ἀριστερὸν ὀφθαλμὸν καὶ πίπτει, οἱ ἐχθροὶ ἰδόντες αὐτὸν πίπτοντος ὁρμοῦν νὰ τῶν συλλάβωσι. Ἐκεῖ πλέον ἡ σύγκρουσις φθάνει εἰς τὸ κατακόρυφον, διότι οἱ ἀμυνόμενοι συγκεντρωθέντες προχωροῦν καὶ σώζωσι τὸν Στρατηγόν, ὅστις μὴ πληγωθεὶς βαρέως ἐπιδένει τὸ τραῦμα καὶ ὁρμᾷ καὶ πάλιν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πιστῶν του, ἀλλὰ πᾶσα ἀπώθησις τοῦ ἐχθροῦ εἶναι ἀδύνατος πλέον, διότι τὰ πληρώματα τῶν 36 Τουρκικῶν πλοιαρίων ἀποβάντα εἰς τὴν ξηρὰν ἐπιτίθενται ἐκ τῶν ὄπισθεν.

Ἡ μάχη πλέον μεταβάλλεται εἰς ἀλληλοσφαγὴν καὶ οἱ ἀμυνόμενοι πίπτουσι πάντες, πλὴν τῶν Γ. Οἰκονομοπούλου, Σπύρου Τσάλα, Ἰωάν. Σκάκα καὶ τοῦ πυροβολητοῦ Ἀναστ. Κτιστοπούλου, οἵτινες κολυμβῶντες διεσώθησαν ὑπὸ τῶν πολεμικῶν πλοιαρίων τῶν Αἰτωλικιωτῶν καὶ ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν Πόλιν μετὰ σώματα πλήρη τραυμάτων.

Οὕτως ἐτελείωσε τὸ δράμα τοῦ Ντολμᾶ πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ὁποίου ἔπεσε τὸ ἄνθος τῆς φρουρᾶς τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ ὁ Νεώτερος Λεωνίδας Στρατηγὸς Γρηγόριος Λιακατᾶς, ὁ Γίγας τὸ ἀνάστημα καὶ ὁ ὠραιότερος τῶν ἐλλήνων Στρατηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, τὸν ὁποῖον ἀπεκάλουν λόγῳ τοῦ ἀναστήματός του καὶ τοῦ Ἀνδρικοῦ κάλλους του «Κάλεσον».

Ἡ λαϊκὴ Μοῦσα ἐξύμνησε τὸν θάνατον τοῦ Γρηγορίου Λιακατᾶ καὶ τῶν ἐν Ντολμᾶ πεσόντων διὰ τοῦ ἐξῆς ᾄσματος:

*Τρεῖς σταυραητοὶ ροβόλαγαν ἀπ' τ' Ἄγραφα σταλμένοι
ο ἕνας πάει στ' Ἀντελικό, στὸ Βασιλάδ' ὁ ἄλλος.
Κι ὁ τρίτος ὁ καλλίτερος στὸ Μεσολόγγι μπῆκε.
Ντάπια σὲ Ντάπια περπατεῖ, Ταμποῦρι σὲ Ταμποῦρι
Ρωτάει στὴ Ντάπια τοῦ Μακρῆ, στὴ Ντάπια τοῦ Δεσπότη
Γεῖά σας χαρά σας μπρὲ παιδιά, Καλῶς τὸ παλληκάρι
Μὴν εἶδατε τὸν Λιακατᾶ, τὸν Καπετὰν Γληγόρη;
Ἄχτέ μου αὐτὸς δὲν εἶν' ἐδῶ, κ' ἐδῶ μὴν τὸν γυρεύεις
Μὸν' πέτα πρὸς τ' Ἀντελικὸ καὶ πέρασε στὸν Πόρος
Ἐκεῖ θὰ βρῆς πολλὰ κορμιά, σφαγμένα, σκοτωμένα
Κι ὅποιο εἶν' πλειὸ λεβέντικο καὶ ξανθομουσταμάτο
Ἐκεῖνο εἶναι τὸ κορμὶ τοῦ Καπετὰν Γληγόρη.*

Ἡ θλιβερά εἴδησις τῆς πτώσεως τοῦ Ντολμᾶ ἔσπειρε τὴν θλίψιν, τὴν κατῆφειαν καὶ τὴν ἀπελπισίαν εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ τοῦ Μεσολογγίου.

Γρηγόρης Λιακατάς

Εὐθύς μετὰ τὸ πέρας τῆς μάχης ὁ Ἰμπραήμ διέταξε τὸν ἄμεσον καθαρισμὸν τῆς αὐλάκος τοῦ Ντολμᾶ ἐκ τῶν πτωμάτων, τὸν εἰσπλυν εἰς τὴν Νήδοβαν, μεσημβρινὸν μέρος τῆς λιμνοθαλάσσης Αἰτωλικοῦ, τῶν 36 Τουρκικῶν πολεμικῶν πλοιαρίων καὶ τὴν σύγχρονον ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἐπίθεσιν κατὰ τῆς πόλεως.

Οἱ ἐν τῇ πόλει Αἰτωλικιῶται στερούμενοι μαχητῶν καὶ πυρομαχικῶν ἐν γένει καὶ ἰδόντες τὴν πόλιν περισφιγγομένην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, πᾶσαν δὲ ἀντίστασιν ἀδύνατον καὶ προσωρισμένην νὰ ἐξοργίσῃ τὸν ἐχθρόν, ἐσκέφθησαν καὶ ἀπεφάσισαν τὴν ἄμεσον παράδοσιν τῆς πόλεως, ἵνα σώσωσιν ἐκ τῆς σφαγῆς τὰ ἐν αὐτῇ 1.000 περίπου γυναικόπαιδα καὶ πρὶν ἢ αἱ πολεμικαὶ λέμβοι τῶν Τούρκων πλησιάσωσι καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀντιληφθῶσι τὴν παντελῆ ἀδυναμίαν τῆς πόλεως πρὸς ἀντίστασιν ὑψωσαν λευκὴν σημαίαν.

Ἄμα τῇ ὑψώσει ταύτης οἱ Τοῦρκοι ἐσταμάτησαν καὶ μετ' ὀλίγον ἐξ Αἰτωλικοῦ ἐφάνη πλοιαρίον φέρον τὸν πρόκριτον Αἰτωλικοῦ Πᾶνον Γαλάνην ἢ Μεγαπᾶνον πλέον πρὸς τὴν πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως ἀποβάθραν, ἐγγὺς τῆς ὁποίας ἴστατο ὁ Ἰμπραήμ μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του.

Ὁδηγηθεὶς ὁ Μεγαπᾶνος εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἰμπραήμ ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸν Κιουταχῆ Πασσᾶν, εἰς ὃν προσελθόντα ἀνήγγειλε τὴν ἀπόφασιν τῶν κατοίκων πρὸς παράδοσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ χαρισθῆ ἡ ζωὴ εἰς τοὺς κατοίκους καὶ νὰ ἐπιτραπῆ εἰς τοὺς αἰχμαλώτους νὰ λάβουν μεθ' ἑαυτῶν τὰ ἀναγκαῖα εἰς ἐκάστην οἰκογένειαν ἐνδύματα καὶ ἐφόδια. Συνομολογηθείσης τῆς συνθηκολογήσεως τὴν 1ην Μαρτίου 1826, καθ' ἣν συνεφωνήθη νὰ ἐξέλθωσιν οἱ κάτοικοι καὶ ἀπαχθῶσιν ἅπαντες, πλὴν ἐνός, ὡς αἰχμάλωτοι εἰς Ἄρταν, ἤρξατο ἡ παράδοσις τῶν κατοίκων, οἵτινες παρελαύνοντες πρὸ τοῦ Ἰμπραήμ παρεδίδοντό εἰς ἀπόσπασμα στρατοῦ, ἐνῶ δὲ ὁμαλῶς διεξήγετο αὕτη, ἐκρατήθη ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ἰμπραήμ Στρατιωτῶν ἡ νεάνις Τασοῦλα ἢ Παπαδιὰ Ἰ. Κουρκουμέλη, ἀδελφὴ τοῦ προκρίτου τῆς πόλεως καὶ γνωστοῦ εὐπατρίδου Κωνστ. Κουρκουμέλη καὶ μνηστῆ τοῦ εὐπατρίδου Νικ. Τσέρεπη.

Τοῦτο ἰδὼν ὁ Σεβάσμιος Ἱερεὺς Νικ. Οἰκονόμου ἐπροχώρησε πρὸς τὸν Ἰμπραήμ καὶ διεμαρτυρήθη ἐντόνως διὰ τὴν παρασπονδίαν, ἀλλ' οὗτος ἀπήντησεν ὅτι οὐδεμία παρασπονδία ἐγένετο διότι διὰ τῆς συνθήκης ἐξηρέθη εἰς καὶ ὁ εἰς αὐτὸς εἶναι ἡ κρατηθεῖσα Κόρη.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἱερεὺς Οἰκονόμος ἐξηκολούθει διαμαρτυρόμενος καὶ ἀπεκάλεσε τοὺς συλλαβόντας τὴν Κόρην στρατιώτας οὐτιδανούς, ἀνάνδρους καὶ κατηραμένους ἐκμανεῖς ὁ Ἰμπραήμ ἤρπασε τὸν Ἱερέα ἐκ τῆς γενειάδος, ἦν ἐξερρίζωσε καὶ γρονθοκοπῶν καὶ ὑβρίζων αὐτὸν παρέδωκεν εἰς τοὺς Στρατιώτας ἀναίσθητον καὶ θὰ τὸν ἐφόνευεν ἂν ἡ Παπαδιὰ, ἀποσπασθεῖσα τῶν Στρατιωτῶν, δὲν ἔσπευδεν εἰς τὸν Ἰμπραήμ νὰ ἐπικαλεσθῆ τὸ ἔλεός του.

Κατ' ἀφήγησιν τῆς πρὸς πατρὸς μάμμης μου ἡ κρατηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰμβραήμ Κόρη Παπαδιὰ ἦτο ἐξαισίως ὠραία καὶ τοιαύτη ἀληθῶς θὰ ἦτο ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὴν λεπτὴν καὶ εὐγενῆ ἀνδρικήν καλλονὴν καὶ τὴν ἀριστοκρατικὴν ἐν γένει παράστασιν τοῦ πρὸ πεντηκονταετίας περίπου ἀποβιώσαντος ἀδελφοῦ τῆς Κωνσταντάκη Ἰ. Κουρκουμέλη τοῦ κατόπιν τῆς Ἐλευθερώσεως Δημάρχου Αἰτωλικοῦ, Βουλευτοῦ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν καὶ Γαμβροῦ τοῦ ἰσχυροῦ Γαρδικιώτη Γρίβα ὑπασπιστοῦ τοῦ Ὁθωνος.

Λέγεται ὅτι ἡ κόρη αὕτη ἔπεσε θῦμα τῆς προδοσίας ὑπηρέτου τῆς οἰκογενείας τῆς Βουλγάρου καὶ κατ' ἄλλους Ἑβραίου τινὸς κατοικοῦντος εἰς Αἰτωλικὸν καὶ ὅτι αὕτη μὴ στέργουσα, νὰ ζήσῃ ὡς μέλος τοῦ Γυναικωνίτου τοῦ Ἰμβραήμ, ἠὲτοκτόνησε, κατ' ἄλλους δὲ ὅτι ἀπήχθη εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκλείσθη εἰς τὸν ἐν Καΐρῳ γυναικωνίτην τοῦ νικητοῦ, ἢ πρώτη ὅμως ἐκδοχὴ εἶναι πιθανωτέρα διότι μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑθνους ἢ ἐγγράμματος καὶ μορφωμένη αὕτη Κόρη θὰ ἔδιδε σημεῖα τῆς ὑπάρξεώς της, ἐὰν ἐπέζη τῆς συμφορᾶς της!

Ὁ Μαρκήσιος Λιβρὸν Γάλλος ἀξιωματικὸς τοῦ κατὰ τὴν πολιορκίαν Ἐπιτελείου τοῦ Ἰμπραήμ εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐξαιρεθεῖσα Κόρη δὲν ἦτο ἢ Παπαδιὰ Κουρκουμέλη, ἀλλὰ μία Μουσουλμανὶς κρατουμένη παρὰ τινι οἰκογενείᾳ τοῦ Αἰτωλικοῦ. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθὲς καὶ καταπίπτει ἀφ' ἑαυτοῦ διότι, ἐὰν πράγματι ἐπρόκειτο περὶ Μουσουλμανίδος, δὲν ἦτο ἀνάγκη ἐξαιρέσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς συνθήκης παραδόσεως, διότι μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Αἰτωλικοῦ ἐγένετο αὕτη αὐτοδικαίως ἐλευθέρα.

Οἱ λοιποὶ αἰχμάλωτοι ὠδηγήθησαν εἰς Γουριᾶν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἄρταν ὅπου καὶ ἐπωλήθησαν οἱ περισσότεροι.

Ἐκ τῶν πολιορκουμένων δὲν παρεδόθησαν πάντες, ἀλλὰ πολλοὶ μετὰ

γυναίκοπαίδων ἐπιβιβασθέντες τὴν νύκτα τῆς 28ῆς Φεβρουαρίου πρὸς τὴν 1ῆν Μαρτίου 1826 ἐπὶ πασσαρῶν διεπεραιώθησαν εἰς τὸ πρὸς βορρᾶν τῆς λιμνοθαλάσσης Αἰτωλικοῦ κείμενον Βουνάκι Ἀλμυρός, ἀλλὰ προδοθέντες ἐκ τῶν κλαυθμηρισμῶν τῶν νηπίων κατεδιώχθησαν καὶ οἱ περισσότεροι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γυναῖκες καὶ παιδιὰ, ἐν αἷς καὶ ἡ μάμμη μου Ζωΐτσα μετὰ τοῦ ἐξαετοῦς τότε πατρός μου, συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν καταδιωξάντων αὐτοὺς Τούρκων ἰππέων παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ὑψηλῆς Παναγίας καὶ ὀλίγον κάτωθι τῆς Μονῆς Ἀγίας Ἀγάθης (ἐξ οὗ ἔλκει τὴν καταγωγὴν του τὸ ἔθιμον τῆς Πανηγύρεως τῆς 23 Αὐγούστου κατ' ἔτος) καὶ ἀπήχθησαν εἰς Γουριᾶν καὶ ἐκεῖθεν μετὰ τῶν ἄλλων αἰχμαλώτων εἰς Ἄρταν, ὅπου ἐπωλήθησαν, πολλοὶ ὅμως ἐσώθησαν εἰς τὰ ἄνω τῆς Κλεισούρας ἀπρόσιτα ὄρη. Ἡ μάμμη μου μετὰ τοῦ πατρός μου ἐπωλήθησαν εἰς ἕναν Σαλῆ Ἀγᾶν Χιλίαρχον τοῦ Τουρκικοῦ ἰππικοῦ τῶν Βιτωλίων, καὶ ἡ μὲν μάμμη μου ἀπελύθη τὸ 1833 ὁ δὲ πατήρ μου ἐδραπέτευσε μετὰ δύο ἔτη μετὰ τινος ἐκ Βάλτου Κώστα καὶ ἐσώθη κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν εἰς Αἰτωλικόν.

Περὶ τῆς μάχης καὶ τῆς πτώσεως τοῦ Ντολμᾶ δημοσιεύομεν ἐνταῦθα ἀπόσπασμα ἐγγράφου τῆς 17 Μαρτίου 1926 τῆς προσωρινῆς Διευθυντικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος πρὸς τοὺς ἐν Ζακύνθῳ εὐπατρίδας Διονύσιον Ρώμαν καὶ Κ. Δραγώναν ἔχον οὕτω.

Ἀφοῦ ὁ ἐχθρὸς κατώρθωσε μὲ μεγάλην τοῦ Στρατεύματος του φθορὰν νὰ κυριεύσῃ τὸ Βασιλάδι ἐδιηύθυνεν τὰς δυνάμεις του τὴν 28 Φεβρουαρίου κατὰ τῆς θέσεως Ντολμᾶ, κειμένης πλησίον τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ ἐμβιβάσας ὑπὲρ τὰς 4.000 στρατοῦ μέσα εἰς τὸν Στολίσκον του συγκείμενον ἀπὸ περίπου τῶν 100 λαντσονίων, σαλίων καὶ ἄλλων πλοιαρίων ὥρμησε πανστρατιᾷ ἐναντίον ταύτης τῆς θέσεως, τῆς ὁποίας οἱ ὑπερασπιστὰι ἀγωνιζόμενοι μὲ τεράστιον καρτεροφυχίαν ἀπέκρουσαν πολλάκις ἐφορμήσεις τῶν ἀπίστων. Ἡ μάχη ἤτις ἤρχισεν ἀπὸ τὴν αὐγὴν καὶ διήρκεσεν ἕως σχεδὸν τῆς Δύσεως τοῦ Ἥλιου ἐγένετο μὲ τοιοῦτο πείσμα καὶ τόση φθορὰ ἐπροξενήθη εἰς τοὺς ἐφορμήσαντας, ὥστε ὁ ἐχθρὸς ἀναγκάσθη νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰς δυνάμεις του καὶ ν' ἀναπληρώσῃ τὸν τόπον τῶν πεσόντων, βάσκανος δὲ τύχη ἔκαμεν ὥστε εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀκμὴν τοῦ πολέμου νὰ πάρουν φωτιὰ τὰ πολεμοφόδια τῶν ἡμετέρων καὶ νὰ στερηθοῦν οὕτω οἱ ἥρωες τὸ κυριώτερον μέρος τῆς ὑπερασπίσεώς των. Τότε ὠφελήθη ὁ ἐχθρὸς ἀπὸ τοῦτο τὸ ἀπροσδόκητον γεγονός ὥρμησε μὲ ὅλον τὸν σωρόν των δυνάμεων του πανταχόθεν καὶ κατώρθωσεν τέλος πάντων νὰ κυριεύσῃ τὴν ρηθεῖσαν θέσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας τοὺς ὑπερασπιστὰς ὀλίγοι τινες ἠδυνήθησαν νὰ σωθοῦν, οἱ δὲ λοιποὶ μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας ἔγιναν θύματα τοῦ ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ζήλου των.

Μεταξὺ τούτων τῶν μαρτύρων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος μας ἀριθμοῦνται ὁ Γενναϊότατος, Στρατηγὸς ὁ καὶ Ἀρχηγὸς τῆς ρηθείσης θέσεως Γληγόρης Λιακατᾶς καὶ Ἀθανάσιος Γραμματικὸς τοῦ Στρατηγοῦ Μακρῆ.

Μετὰ τοῦτο τινὲς ἀπὸ τοὺς ἐν Ἀνατολικῷ κυριευθέντες ἀπὸ φόβον καὶ δειλίαν ἐνόμισαν πλέον περιττὴν τὴν ἀντίστασιν καὶ ὑπήγγαν νὰ κλίνουν τὸν αὐχένα εἰς τὸν βάρβαρον, ὅστις ἀφοῦ ἐκυρίευσεν τὸ Ἀνατολικὸν ἀμαχητὶ, ἄλλους μὲν ἐπέρασε ἐν στόματι μαχαίρας, ἄλλους ἐπώλησε εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ εἰς σ' ἄλλους ἐσυγχώρησε τὴν ζωὴν μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ τοὺς μεταχειρίζεται ὡς ἀνδράποδα. Πολλοὶ ὀλίγοι ἀπὸ τοὺς Αἰτωλικιώτας ἐκατώρθωσαν ν' ἀποφύγουν τὴν σκληρὰν τύχην τῶν συμπολιτῶν των.

Οἱ πατριῶται καὶ ἀδελφοί σας
Ἰ. Παπαδιαμαντόπουλος
Δημ. Θεμελιῆς.

Ἐνταῦθα εἶναι δίκαιον νομίζω νὰ παρατηρήσωμεν. Μὲ ποίους στρατιώτας θὰ ἡμύνετο τὸ Αἰτωλικὸν ἀφοῦ τὸ ἡμῖς καὶ πλέον τῆς φρουρᾶς του εἶχε πρὸ πολλοῦ μεταβῆ εἰς Μεσολόγγιον πρὸς ἐνίσχυσίν του; τὸ δὲ ἄνθος τῶν ἀπομεινάντων ἔπεσαν εἰς Ντολμᾶ, πλὴν τεσσάρων, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἀποτελοῦντες ὡς ἄνω τὴν Διευθυντικὴν Ἐπιτροπὴν, οὔτε τὴν σημασίαν τοῦ Ντολμᾶ ἠγνόησαν, οὔτε κἄν κατεδέχθησαν νὰ ἐνισχύσωσι τὴν θέσιν διὰ τῶν ἀποσταλέντων πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς Μεσολογγίου. Στρατιωτῶν τῆς φρουρᾶς Αἰτωλικοῦ. Τόσῃν μακαριότητι εἶχον; ὥστε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐννοήσουν ὅτι ἡ πτώσις τοῦ Βασιλαδίου καὶ Νταλμᾶ θὰ ἦτο ἡ ἔναρξις τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου.

Οὕτω διὰ τῆς πτώσεως καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ ἀπεμονώθη τελείως τὸ Μεσολόγγιον, καθ' οὗ πλέον ἐστράφησαν ἀμφότεραι αἱ Στρατιαὶ τοῦ Κιουταχῆ καὶ Ἰμβραήμ καθὼς καὶ ἅπας ὁ ἐν τῇ λιμνοθαλάσῃ πολυάριθμος Τουρκικὸς Στολίσκος.

Τὸ Αἰτωλικὸν μετὰ τὴν παράδοσιν κατελήφθη ὑπὸ Φρουρᾶς Τουρκαλβανῶν καὶ Γκέγκιδων.

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἄγγλου Ἀρχιστρατήγου τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων Τσοῦρτς τὸν Αὐγούστου τοῦ 1827 πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὁ διοικῶν τὸ Ἑλληνικὸν Ἀτμοκίνητον «Καρτερία» Ἄγγλος πλοίαρχος Ἄστιγξ, ἀφοῦ κατέλαβε τὸ Βασιλάδι ἐπροχώρησε πρὸς κατάληψιν καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ ἀλλ' ἀπέτυχε, τὸν Ἀπρίλιον δὲ τοῦ 1828 ἐπανέλαβε τὴν ἐπίθεσιν, ἀλλ' ἔνεκα τῆς προώρου κινήσεως τῶν ἀπὸ ξηρᾶς ἐνεργούντων Ἑλληνικῶν Στρατευμάτων ἡ ἐπίθεσις ἀπέτυχε καὶ πάλιν ὁ δὲ Ἄστιγξ θέλων νὰ ἐμφυχώσῃ τοὺς ἐπιτιθεμένους ἐπροχώρησε πολὺ διὰ τῶν πολεμικῶν λέμβων του καὶ πληγωθεὶς θανασίμως τὴν 11 Μαΐου μετεφέρθη ἐτοιμοθάνατος εἰς Ζάκυνθον ματαιωθείσης τῆς πολιορκίας.

Τὸν Ἀπρίλιον ὅμως τοῦ 1829 τὸ Μεσολόγγιον καὶ Αἰτωλικὸν ἀποκλεισθέντα ὑπὸ τοῦ Στόλου τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἑλληνας διὰ συνθήκης ὑπογραφθείσης τὴν 2 Μαΐου 1829 οἱ δὲ ἐν αὐταῖς Τοῦρκοι ἀπεστάλησαν δυνάμει τῆς συνθήκης ταύτης συνοδευόμενοι ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Βαρνακιώτη εἰς Πρέβεζαν καὶ Σαγιαδάν.

Ἡ Ἑλληνικὴ σημαία ἀνεπετάσθη εἰς Αἰτωλικὸν τὴν 14 Μαΐου 1929.

Οὕτως ἐτελείωσε τὸ δράμα τοῦ Αἰτωλικοῦ.

Ὁ ἀναγνώστης τῆς ἱστορίας δύναται νὰ φαντασθῆ ποίαν ὑπεροχὴν ψυχῆς καὶ τίνα χαλυβδίνην θέλησιν καὶ καρδίαν ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἡ φοῦχτα ἐκείνη τῶν πολεμιστῶν, οἵτινες στερούμενοι τῶν πάντων ἐπέδειξαν ἀπαραμίλλον αὐταπάρησιν καὶ ἐθελοθυσίαν, περιφρόνησιν τοῦ θανάτου καὶ ἀπίστευτον ἀντοχὴν καὶ καρτερίαν διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τῆς Πατρίδος των τὴν Ἐλευθερίαν.

Αἰωνία τῶν ἡ μνήμη

ΤΕΛΟΣ

Τό βιβλίο διαμορφώθηκε σέ ψηφιακή μορφή ἀπό ἀντίτυπο
γιά τίς ἀνάγκες τῆς ἱστοσελίδας www.pentalofo.gr

www.pentalofo.gr